



## **Bakalářská práce**

# **Ptáci v českém jazykovém obrazu světa: etnolingvistická sonda.**

*Studijní program:*

B0114A300072 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání

*Studijní obory:*

Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání  
Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání

*Autor práce:*

**Anna Hradilová**

*Vedoucí práce:*

doc. PhDr. Jasňa Pacovská, CSc.  
Katedra českého jazyka a literatury

Liberec 2024



## Zadání bakalářské práce

# Ptáci v českém jazykovém obrazu světa: etnolingvistická sonda.

<i>Jméno a příjmení:</i>	<b>Anna Hradilová</b>
<i>Osobní číslo:</i>	P21000507
<i>Studijní program:</i>	B0114A300072 Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání
<i>Specializace:</i>	Český jazyk a literatura se zaměřením na vzdělávání Základy společenských věd se zaměřením na vzdělávání
<i>Zadávací katedra:</i>	Katedra českého jazyka a literatury
<i>Akademický rok:</i>	2022/2023

## Zásady pro vypracování:

Bakalářská práce bude prostřednictvím metod kognitivní lingvistiky a etnolingvistiky charakterizovat pohled Čechů na význam ptáků v lidském životě. Ústřední pozornost bude zaměřena na porovnání postojů ke dvěma skupinám ptáků: k ptákům pronásledovaným a podporovaným. Na základě analýzy jazykových a textových dat práce představí jazykový obraz vybraných druhů ptáků a konfrontuje ornitologické poznatky s laickým přístupem k těmto druhům.

Rozsah grafických prací:

Rozsah pracovní zprávy:

Forma zpracování práce: tištěná/elektronická

Jazyk práce: čeština

### Seznam odborné literatury:

- BARTMIŃSKI, Jerzy. *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016, 168 s. ISBN 978-80-246-2883-7.
- HUDEC, Karel. *Ptáci v českém životě a kultuře*. Praha: Academia, 2017. ISBN 978-80-200-2628-6.
- KLŮZ, Zdeněk. *Naše ptactvo v lidovém názvosloví a vědecké terminologii*. Autor úvodu Jiljí SITKO. Praha: SZN, 1977. Knihovna Mor. ornitologického sdružení, Sv. 1.
- LAKOFF, George a Mark JOHNSON. *Metafory, kterými žijeme*. Vyd. 2. Brno: Host, 2014, 284 s. Teoretická knihovna, sv. 3. ISBN 978-80-7491-152-1.
- MOLDANOVÁ, Dobrava. *Naše přijmení*. Vyd. 3., (2. v Agentuře Pankrác). Praha: Agentura Pankrác, 2010. ISBN 978-80-86781-14-3.
- MRHAČOVÁ, Eva. *Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice: (tematický frazeologický slovník I)*. Ostrava: Ostravská univerzita, 1999. Spisy Filozofické fakulty Ostravské univerzity, č. 124/1999. ISBN 80-7042-537-7.
- PACOVSKÁ, Jasňa, Iva NEBESKÁ, Alex RÖHRICH a Irena VAŇKOVÁ. *Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce: pedagogický pohled na kognitivní a kulturní aspekty jazyka*. Praha: Akropolis, 2021. ISBN 978-80-7470-400-0.
- REJZEK, Jiří. *Český etymologický slovník*. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3.
- VAŇKOVÁ, Irena. Kognitivně-kulturní inspirace z Polska. *Slovo a slovesnost*. 1999, roč. 6, č. 3, s. 214-224. ISSN 0037-7031.
- VAŇKOVÁ, Irena a kol. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005, 343 s. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 6. ISBN 80-246-0919-3.
- VAŇKOVÁ, Irena. Kognitivní lingvistika v kulturních souvislostech. In: D. Krámský (ed.), *Kognitivní věda dnes a zítra*. Liberec: Nakladatelství Bor, 2009, s. 243-256. ISBN 978-80-86807-55-3.

Vedoucí práce:

doc. PhDr. Jasňa Pacovská, CSc.  
Katedra českého jazyka a literatury

Datum zadání práce:

30. dubna 2023

Předpokládaný termín odevzdání:

30. dubna 2024

prof. RNDr. Jan Pícek, CSc.  
děkan

L.S.

Mgr. Václav Lábus, Ph.D.  
garant studijního programu

## Prohlášení

Prohlašuji, že svou bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně jako původní dílo s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím mé bakalářské práce a konzultantem.

Jsem si vědoma toho, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb., o právu autorském, zejména § 60 – školní dílo.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu Technické univerzity v Liberci.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti Technickou univerzitu v Liberci; v tomto případě má Technická univerzita v Liberci právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Současně čestně prohlašuji, že text elektronické podoby práce vložený do IS/STAG se shoduje s textem tištěné podoby práce.

Beru na vědomí, že má bakalářská práce bude zveřejněna Technickou univerzitou v Liberci v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů.

Jsem si vědoma následků, které podle zákona o vysokých školách mohou vyplývat z porušení tohoto prohlášení.

Na tomto místě bych ráda poděkovala své vedoucí práce doc. PhDr. Jasně Pacovské, CSc. nejen za cenné rady a odborné připomínky, ale především za její vstřícnost a laskavý přístup.

## **Anotace:**

Bakalářská práce se prostřednictvím zkoumání jazyka věnuje významu ptáků v lidském životě. S pomocí metod kognitivní lingvistiky a etnolingvistiky charakterizuje vztah Čechů ke kulturně významným ptákům, jimiž jsou čáp, havran, holub a kukačka. Teoreticko-metodologická část práce vymezuje pojmový aparát potřebný k popisu jazykových obrazů a také stanovuje strukturaci těchto obrazů. Na základě analýzy jazykových a textových dat práce následně rekonstruuje tradiční jazykové obrazy vybraných ptáků a současně konfrontuje laické znalosti o ptácích, uložené v konotacích, s ornitologickými poznatky. V závěrečné části se pozornost soustředí na porovnání postojů k ptákům pozitivně a negativně vnímaným. Svými závěry práce přispívá ke zkoumání českého jazykového obrazu světa.

## **Klíčová slova:**

český jazyk, jazykový obraz světa, pták, kognitivní lingvistika, etnolingvistika, konotace, čáp, havran, holub, kukačka

## **Annotation:**

The bachelor thesis explores the importance of birds in human life through the study of language. Using the methods of cognitive linguistics and ethnolinguistics, it characterizes the relationship of Czechs to culturally significant birds, such as the stork, raven, pigeon and cuckoo. The theoretical and methodological part of the thesis defines the conceptual apparatus needed to describe linguistic images and also establishes the structuring of these images. Based on the analysis of linguistic and textual data, the thesis then reconstructs traditional linguistic images of selected birds and at the same time confronts lay knowledge about birds, stored in connotations, with ornithological knowledge. In the final part, attention is focused on the comparison of attitudes towards birds perceived positively and negatively. With its conclusions, the thesis contributes to the investigation of the Czech linguistic image of the world.

## **Key words:**

Czech language, Linguistic picture of the world, Bird, Cognitive linguistics, Ethnolinguistics, Connotation, Stork, Rook, Pigeon, Cuckoo

# Obsah

<b>Úvod .....</b>	<b>11</b>
<b>1. Teoretická východiska .....</b>	<b>13</b>
1. 1. Etnolingvistika .....	13
1. 1. 1. Lublinská škola etnolingvistiky.....	13
1. 1. 2. Výchozí teze dnešní etnolingvistiky.....	14
1. 2. Jazykový obraz světa.....	15
1. 2. 1. Vlastnosti jazykového obrazu světa .....	15
1. 2. 2. Naivní a vědecký obraz světa .....	16
1. 3. Antropocentrismus a antropomorfismus .....	17
1. 3. 1. Antropocentrismus.....	17
1. 3. 2. Antropomorfismus .....	18
1. 4. Kategorizace.....	19
1. 4. 1. Proces kategorizace .....	20
1. 4. 2. Prototyp a stereotyp.....	20
1. 4. 3. Klasická a prototypová definice .....	21
1. 4. 4. Hodnotové uspořádání pojmové soustavy .....	22
1. 5. Metaforičnost jazyka .....	23
1. 5. 1. Metafora .....	23
1. 5. 2. Metonymie.....	26
<b>2. Ptáci v naivním obrazu světa .....</b>	<b>27</b>
2. 1. Kategorie PTÁK.....	27
2. 1. 1. Prototyp ptáka v češtině.....	27
2. 2. Význam ptáků v českém kulturním prostředí .....	28
2. 2. 1. Duchovní a estetické hledisko .....	28
2. 2. 2. Pragmatické hledisko.....	29
<b>3. Ptáci ve vědeckém obrazu světa .....</b>	<b>31</b>
3. 1. Vědecká kategorizace živočichů .....	31
3. 1. 1. Taxonomie .....	31
3. 1. 2. Nomenklatura .....	32
3. 2. Systematický přehled ptáků .....	34
<b>4. Analýza excerpaného materiálu .....</b>	<b>36</b>
4. 1. Prameny.....	36
4. 2. Metodologie .....	36



<b>5. Čáp .....</b>	<b>39</b>
5. 1. Místo, kde zvíře žije .....	39
5. 2. Fyzické vlastnosti zvířete .....	39
5. 3. Chování zvířete .....	40
5. 4. Souvislost zvířete se člověkem .....	42
<b>6. Holub.....</b>	<b>45</b>
6. 1. Místo, kde zvíře žije .....	45
6. 2. Fyzické vlastnosti zvířete .....	46
6. 3. Chování zvířete .....	47
6. 4. Souvislost zvířete se člověkem .....	49
<b>7. Kukačka.....</b>	<b>53</b>
7. 1. Místo, kde zvíře žije .....	53
7. 2. Fyzické vlastnosti zvířete .....	53
7. 3. Chování zvířete .....	54
7. 4. Souvislost zvířete se člověkem .....	56
<b>8. Havran .....</b>	<b>59</b>
8. 1. Místo, kde zvíře žije .....	59
8. 2. Fyzické vlastnosti zvířete .....	59
8. 3. Chování zvířete .....	60
8. 4. Souvislost zvířete se člověkem .....	62
<b>Závěr .....</b>	<b>64</b>
<b>Literatura .....</b>	<b>69</b>
<b>Základní prameny.....</b>	<b>74</b>
<b>Rozšiřující prameny .....</b>	<b>76</b>

## **Seznam použitých zkratk**

PSJČ	Příruční slovník jazyka českého
SČFI 1-4	Slovník české frazeologie a idiomatiky 1-4
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
SSČ	Slovník spisovné češtiny

## Úvod

Pozorování přírodních dějů bylo v minulosti součástí lidské každodennosti. Pozornost člověka poutal především pestrý svět živé přírody, jehož se cítil být součástí a zároveň se vůči němu vymezoval. Živými tvory, s nimiž se člověk setkával zvláště často, byli ptáci, živočichové vizuálně i akusticky nápadní a atraktivní. Ptáci jsou na rozdíl od člověka přirozeně schopni letu, pročež se s nimi v představách lidí pojí vysoce ceněná idea volnosti a svobody. V dějinách lidstva však nabývali ptáci nejrůznějších symbolických významů. Mnohvrstevnatosti vztahů těchto okřídlených tvorů a lidí lze lépe porozumět například skrze zkoumání jazyka, v němž mnohé z představ předchozích generací zůstalo uchováno.

Bakalářská práce se věnuje především tradičnímu, naivnímu vnímání ptáků, jež zanechalo stopy v jazyce a ve sbírkách lidové slovesnosti. Práce teoreticky i metodologicky vychází z lublinské a české školy etnolingvistiky a navazuje na studii *Opozice člověk – zvíře v češtině* (Šťastná 2017) a také na bakalářskou práci *Ptáci ve frazeologických přirovnáních. Příspěvek k českému jazykovému obrazu světa* (Šťastná 2012). Dosud byl vztah Čechů k divoce žijícím zvířatům prozkoumán v etnolingvistice jen málo (oproti vztahu ke zvířatům tzv. domácím): v pracích studentů byly rekonstruovány obrazy jelena (Verner 2022), vlka (Paulů 2022) či hada (Mašek 2019). Průřezové pojednání o ptácích v tradičním obrazu světa představila Kopeštinová (2016) a konkrétním ptačím druhům se okrajově věnovala též Šťastná (2012), avšak tyto příspěvky k jazykovému obrazu světa se v důsledku omezeného výběru pramenů vyznačují jistým zjednodušením vztahu Čechů ke zkoumaným ptákům. Tato bakalářská práce proto na základě analýzy excerpovaných jazykových, ale i textových dat předkládá komplexnější jazykové obrazy čtyř kulturně významných ptačích druhů, resp. rodů: čápa, havrana, holuba a kukačky.

Bakalářská práce je rozdělena do osmi kapitol. První kapitola *Teoretická východiska* práci teoreticky zasazuje do kontextu kognitivní lingvistiky a etnolingvistiky. Vymezuje základní pojmy, jimiž jsou: jazykový obraz světa, antropocentrismus, antropomorfismus, kategorizace, prototyp, metafora a metonymie. Druhá kapitola *Ptáci v naivním obrazu světa* uvádí prototypické vlastnosti ptáků a zabývá se úlohou, již ptáci zastávají v českém kulturním prostředí. Stručně představuje tři hlediska, která se při hodnocení ptáků uplatňují: hledisko estetické, duchovní a pragmatické. Třetí kapitola *Ptáci ve vědeckém obrazu světa* popisuje vědecké hledisko ve vztahu k ptákům. Charakterizuje vědeckou

kategorizaci živočichů, principy nomenklatury a upozorňuje na specifika národního názvosloví ptáků. Čtvrtá kapitola *Analýza excerpovaného materiálu* je věnována výchozím předpokladům práce, dále výčtu pramenů, z nichž byla data excerpována, a na závěr představuje domény strukturující sestavované obrazy ptáků. Po čtvrté kapitole následují *jazykové obrazy* vybraných ptáků (kapitola pátá až osmá), sestávající se z uspořádaných excerpovaných dat a doplňujících komentářů, které vycházejí z etnografických, lingvistických a ornitologických studií. *Závěr* porovnává výsledné jazykové obrazy mezi sebou, formuluje obecné poznatky a vyjadřuje se k předpokladům, z nichž analýza dat vycházela.

# 1. Teoretická východiska

## 1. 1. Etnolingvistika

Teoretická východiska práce představují zásady lublinské a na ni navazující české etnolingvistické školy. **Etnolingvistika** je lingvistický přístup zkoumající **vztahy mezi jazykem a kulturou**. Nahlíží se na ni dvojnásobem: jeden směr řadí etnolingvistiku pod sociolingvistiku (akcentuje postavení jazyka v kultuře), druhý se naopak soustředí na „kulturu v jazyce“, tj. propojení kognitivní a kulturní dimenze jazyka. Druhý směr se ve slovanském prostředí dále vnitřně diferencuje: zatímco moskevská etnolingvistická škola preferuje orientaci na folklorní jazyk a usiluje o rekonstrukci slovanského jazykového obrazu světa, lublinská škola aplikuje metodologii na libovolnou varietu národního jazyka a soustředí se mj. na studium hodnot a jejich manifestace v jazyce a textech (Vaňková 2017a).

### 1. 1. 1 Lublinská škola etnolingvistiky

V polském Lublinu se v 80. letech 20. století počal formovat svébytný přístup k jazyku a jeho zkoumání, jehož zastřešujícím pojmem je tzv. **jazykový obraz světa**. Zakladateli tohoto nového lingvistického přístupu byli Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski a Anna Pajdzińska. V americkém prostředí se souběžně, avšak nezávisle na jejich činnosti rozvíjel americký kognitivismus, s nímž lublinská škola sdílí několik shodných rysů – zásadní paralely mezi americkým a polským kognitivismem tvoří souvislosti lidské mysli, jazyka a kultury, dále konceptuální metafora, kategorizace a tělesnost myšlení.

Specifikem etnolingvistiky je hledání **souvztažnosti národního jazyka s národní kulturou**. Jazyk je archivem kultury a sdílené zkušenosti, je v něm uložena kolektivní paměť společnosti. V rámci jazykového obrazu světa (naivního vědění o skutečnosti) zkoumá etnolingvistika základní lidskou zkušenost, zkušenost „mého“ a „cizího“ a zkušenost člověka prožívajícího „přirozený svět“. Akcentuje přitom kulturní hledisko, zejm. evropský kulturní kontext, který zásadním způsobem utvářel jazykový obraz světa. Ve srovnání s americkým kognitivismem je proto českému prostředí ve svých východiscích bližší (Vaňková 2007b).

Etnolingvistiku spojuje Jerzy Bartmiński, zakladatel lublinské školy, spíše s etnovědou (kulturní antropologií a kognitivistikou) než s etnografií (etnologií), přestože připouští,

že komponent *etno-* lze v pojmu vykládat dvojitým způsobem: první interpretace chápe *etnos* (lid, kmen, národ) jako předmět zájmu příslušných vědeckých disciplín (etnografie, etnomuzikologie apod.), etnolingvistika tedy zkoumá řeč určitého etnika a její vztah ke kultuře. Druhá interpretace se oproti objektově orientovanému výkladu snaží rekonstruovat perspektivu *etnos* (subjektu), tj. pohlížet na svět očima příslušníka zkoumaného společenství. V souladu s druhým přístupem řadí Bartmiński etnolingvistiku k etnovědám (spolu s etnobotanikou, etnomedicínou atd., všechny tyto vědy pojí etnometodologie – zkoumání každodenního myšlení), její závěry by totiž měly přispět k poznání mentality nositelů daného jazyka (Bartmiński 2016).

### 1. 1. 2. Výchozí teze dnešní etnolingvistiky

Vztah kultury a jazyka zkoumá etnolingvistika z hlediska diachronního i synchronního; na historické údaje pohlíží jako na jazykové a kulturní dědictví, které je v jazyce dodnes přítomné. Materiálový zdroj představují **data jazyková** (nejen systémová, tj. gramatika a slovní zásoba, ale i společenské konvence při užívání jazyka) a **mimojazyková** (pověry, mýty, rituály).

Pozornost si dle Bartmińského zasluhují všechny vrstvy národního jazyka, nikoliv pouze dialekty, a to z několika důvodů: za prvé, zrekonstruovat lidový obraz světa nelze bez přihlídnutí k prvkům, které se uplatňují současně v nářečích a jiných variantách jazyka, za druhé lidová a běžná varianta národního jazyka se dlouhodobě prolínají a navzájem ovlivňují (jsou ve vztahu kulturního dialogu), a zatřetí z pohledu vztahu jazyka k lidské kultuře neexistují zásadní rozdíly mezi lidovou a standardní varietou jazyka; pronikání slova do společensko-kulturního kontextu a jeho propojení s mentalitou mluvčích probíhá v obou případech obdobně.

Na základě analýzy materiálu usiluje etnolingvistika o popsání způsobu konceptualizace světa, uchovaného v jazyce. S pomocí pojmů **jazykový stereotyp** a **jazykový obraz světa** rekonstruuje kulturu, jak se jeví z perspektivy prožívajícího subjektu, a současně tak studuje **mentalitu nositelů dané kultury** (Bartmiński 2016).

## 1. 2. Jazykový obraz světa

**Jazykový obraz světa** metonymicky zastupuje specifický přístup k jazyku, jenž byl charakterizován v předchozí kapitole: na základě analýzy jazyka lze porozumět způsobu, jakým dané společenství prožívá svět a jak jej hodnotí, jelikož jazyk tyto interpretace skutečnosti v sobě obsahuje (Vaňková 2007a). Pojem se v pracích polských lingvistů objevuje od 80. let 20. století, v současnosti zaujímá v polské kognitivní jazykovědě centrální pozici. Ekvivalentními pojmy jsou v americkém prostředí *konceptualizace světa obsažená v jazyce* a v ruském tzv. *naivní obraz světa*. Myšlenkově předcházely současné teorii o jazyce dva proudy: německý (W. Humboldt) a americký (E. Sapir, B. J. Whorf) (Vaňková et al. 2005).

Jazykový obraz světa je:

*„... způsob chápání světa (jeho percepce a konceptualizace), který lze vyčíst z jazykových faktorů, tj. z flektivních a derivačních zákonitostí jazyka, z frazeologie, synonymických skupin, svědčících o svébytné kategorizaci světa, a konečně i z konotací a stereotypů spjatých s pojmenovanými objekty“* (Gregorczykova 2001, s. 162)

*„... soubor pravidel uložených v gramatických kategoriích (flektivních, slootovorných, skladebných) a v sémantických strukturách lexika, ukazujících pro daný jazyk typické způsoby vidění jednotlivých součástí světa, hierarchii, která v nich vládne, i hodnoty, které dané jazykové společenství akceptuje“* (Tokarski 1993, s. 358).<sup>1</sup>

### 1. 2. 1. Vlastnosti jazykového obrazu světa

Atributy jazykového obrazu světa shrnuje Vaňková (2005) následovně: **heterogenost, dynamičnost, výběrovost, axiologičnost, integrálnost a kontextuálnost, transcendentnost.**

Jazykový obraz světa se vyznačuje mnohvrstevnatostí, komplikovaností, v některých případech též vnitřní rozporuplností. Je teritoriálně (dialekty), sociálně (slangy) a stylově rozrůzněný. Proměňuje se nejen v závislosti na prostředí, ale také v čase – někdy se tak děje z důvodu potřeby společnosti pozměnit např. negativně zatížená pojmenování (*hluchý*) či stereotypy (spojené s rasismem, xenofobií apod.). Krom toho má každý

---

<sup>1</sup> Definice jazykového obrazu světa existuje mnoho, uváděné příklady jsou pouhým výběrem.

jazykový obraz výběrový charakter, některým aspektům skutečnosti věnuje větší pozornost nežli jiným. Skutečnost je neustále hodnocena – věci se člověku jeví jako příznivě nakloněné nebo nepřátelské, přitažlivé či odpudivé atd. – přičemž nejvyšší hodnotou je *člověk* a *lidské*, protipól tvoří nelidskost, animálnost. Ústřední roli v jazykovém obrazu světa má praktický a pragmatický vztah ke světu, věci se posuzují dle jejich schopnosti uspokojit lidské potřeby (např. pes hlídá stavení a kočka chytá myši, jež člověku škodí) (Vaňková et al. 2005).

Jazykový obraz světa se utváří primárně pomocí tzv. přirozeného jazyka. **Přirozený jazyk** je prvním jazykem, jelikož k jeho osvojení dochází k dětství a všechny ostatní jazyky/styly se od něj odvozují. Tato nejjednodušší a nejkonkrétnější poloha jazyka postačuje k dorozumění v každodenních životních situacích. Slovní zásoba přirozeného jazyka pokrývá mnoho a) konkrétních i b) abstraktních oblastí:

- a) části lidského těla; existence a vývoj člověka; potrava a její přijímání, získávání a příprava; příbytek a jeho vybavení; oblékání; rodinné vztahy; pohyb, manipulace a předměty; péče o tělo; zvířata, rostliny a příroda; zemědělství; počasí, přírodní úkazy a nebeská tělesa, živly,
- b) mezilidské vztahy; smyslové vnímání; chování, emoce, hodnocení, intelekt, vůle; morálka; náboženství a obřady; umění a artefakty; rozměr, počet, barva, tvar.

Etymologické zkoumání základní slovní zásoby naznačuje, že se jedná o slova co do původu velmi stará, mající praslovanské či indoevropské kořeny.

Přirozený jazyk se vyznačuje vyjadřovací konkrétností, výrazným antropocentrismem, subjektivitou, předsudečností ve smyslu subjektivní generalizace a typizace a v neposlední řadě též přítomností hodnocení. Obraz světa, vyrůstající z tohoto jazyka, se nazývá **naivní** (Vaňková et al. 2005).

### 1. 2. 2. Naivní a vědecký obraz světa

**Naivní obraz světa**, pojící se s přirozeným jazykem, zachycuje perspektivu „prostého člověka“ a jeho „selský rozum“. Běžná lidská zkušenost s věcmi a ději posléze tvoří, dle tezí kognitivní lingvistiky, základ vědeckých teorií a vědeckého obrazu světa (Vaňková 2007a). Na tutéž skutečnost lze v naivním obrazu světa pohlížet z různých perspektiv a posuzovat ji jako člena různých kategorií (srov. kategorizace): z hospodářského hlediska jsou *maceška*, *chrpa* a *heřmánek* plevele, estetické hledisko o nich však hovoří jako o



květinách a hledisko užitku je řadí k bylinám. Vyjmenované kategorie se přitom vzájemně nevyklučují, každá z nich zdůrazňuje jiné vlastnosti rostlin. **Kategorizace**, s níž operuje běžně užívaný jazyk, je výrazně jednodušší nežli vědecká a má odlišná kritéria členění: při vytváření kategorií se zvažuje užitečnost designátů pro člověka, zatímco vědecká kategorizace se opírá o morfologické vlastnosti, o jednotná a precizovaná kritéria, určená vědeckou racionalitou (Piekarczyk 2007).

Úkolem naivního i **vědeckého obrazu světa** je popis skutečnosti. Jazyk vědy podává objektivní popis a věrné zachycení skutečnosti, jazykový obraz naopak předkládá hodnotově zatíženou interpretaci skutečnosti. Vědecké hledisko nerozlišuje lepší a horší představitele kategorie (např. růže); splňuje-li daná skutečnost podmínky příslušnosti ke kategorii, patří do ní. Běžný jazyk oproti tomu rozlišuje, zda se jedná o prototypického představitele či nikoliv – existuje řada druhových názvů (v případě *růže* třeba *divoká*, *pnoucí*), vyjadřujících potřebu mluvčích odlišit podkategorie méně typické pro určitou skutečnost. Další podstatný rozdíl se týká provázanosti obrazů s jazykem: vědecký obraz není fixován na žádný konkrétní jazyk, je společný celé vědecké obci, oproti tomu naivní obraz předmětu je obrazem ustáleným v konkrétním jazyce, obrazem vyrůstajícím z kultury daného jazykového společenství. Popisované obrazy světa nefungují zcela nezávisle na sobě, dokáží se navzájem obohacovat a modifikovat (Piekarczyk 2007).

### 1. 3. Antropocentrismus a antropomorfismus

#### 1. 3. 1. Antropocentrismus

Jedním z konstitutivních rysů jazykového obrazu světa je **antropocentrismus**. Člověk stojí v centru jazyka. Představuje míru všech věcí; jeho lidské, subjektivně prožívané tělo určuje jeho perspektivu. Významy, jež člověk vytváří, ovlivňují lidské parametry: rozměry lidského těla, jeho fyzické a smyslové vybavení či (ne)prospěšnost entit, které ho obklopují. Antropocentrismus v jazyce nelze zcela vymýtit, zejména ne v souvislosti s přirozeným jazykem a jeho reflexí (Vaňková 2007a).

Antropocentrismus jazyka dokládá kvantita lexikálních jednotek vztahujících se k člověku; od názvů částí lidského těla (tzv. somatismů) jsou mj. utvořené četné lexikalizované metafory (*ucho džbánů*, *krk houslí*, *hlávka zeli*) a přenesenými významy se vyznačují též slovesa označující pohyb nebo polohu lidského těla (*stát*, *sedět*, *ležet*, *jít*, *běžet*, *nést*). Antropocentrický charakter má i frazeologie. Kupříkladu pro určení vztahů

v prostoru je výchozím bodem **lidská tělesnost** – prostorová blízkost se často zachycuje pomocí názvů tří částí těla: nos (*mit něco před nosem*), ruka (*mit něco po ruce*) a bok (*mit někoho po svém boku*). Slova označující části těla se užívají také v souvislosti s kvantitou a mírou – *spočítat něco na prstech jedné ruky* (málo) x *mit něčeho po krk/nad hlavu* (mnoho a nepříjemného), malé množství se vyjadřuje slovy *nehet, vlas, chlup* – nebo s významem odhadu a přibližnosti (*od oka, nakreslit něco podle ruky*) (Vaňková et al. 2005).

Zásadní strukturující roli má v jazykovém obrazu světa též opozice **vlastní – cizí**, promítající se nejen do sémantické, ale i gramatické roviny. Na úrovni gramatiky se manifestuje jako *my vs. oni*, přičemž „oni“ jsou ti „horší“ a „my“ oproti nim ti „lepší“. Současně slovní zásoba nesoucí ve své sémantické struktuře významový prvek „vlastní“ se vyznačuje pozitivními konotacemi. Opozice *vlastní – cizí* dokládá význam příslušnosti ke skupině a životu ve společenství; „cizost“ je hodnocena negativně, avšak současně funguje jako způsob sebeurčení a napomáhá vytváření příslušnosti ke skupině. Souvisí s hluboce zakořeněným strachem z neznámého a s nedůvěrou vůči lidské jinakosti a může za jistých okolností vést ke xenofobii či rasismu (Vaňková et al. 2005). Jednou z konkretizací opozice *vlastní – cizí* je opozice lidé – nelidé, tedy lidé – zvířata, resp. **lidské – zvířecí**. Zřetelně se v ní projevuje antropocentrismus jazyka, vytvářející např. odlišnou slovní zásobu pro popis lidských a zvířecích somatismů (*nos – rypák*) a činností (*jíst – žrát*). Lexikum, které se primárně vztahuje ke zvířatům, nese zpravidla při přeneseném užití ve vztahu k lidem negativní konotace (Pajdzińska 2007). To je zapříčiněno rozdílem v hodnocení lidského a zvířecího; své tělo vnímá člověk obvykle jako lepší a hodnotnější, jelikož sám sebe považuje za nejdůležitější, všem ostatním bytostem (zvířatům) nadřazenou součást světa. Výjimku v hodnocení zvířecích somatismů tvoří například křídla ptáků, poněvadž umožňují létat, což je schopnost, jíž se člověku bez pomoci technických vynálezů nedostává (Šťastná 2020).

### 1. 3. 2. Antropomorfismus

S antropocentrismem jazykového obrazu světa úzce souvisí **antropomorfismus**. Sociologická encyklopedie definuje tento jev jako „přenášení lidských vlastností, lidského chování a jednání na zvířata, nebeská tělesa či neživé předměty nebo na mytologické a pohádkové bytosti.“ Za zdroj antropomorfismu bývá považováno pravěké náboženské uctívání významných přírodních jevů a přírodnin. Vedle náboženského

antropomorfismu existuje též antropomorfismus vtělený do „naivního“ způsobu myšlení, příznačného pro útlý věk a lidové vrstvy – takový a. je zdrojem bajek, v nichž na základě pozorování společnosti vypravěč předkládá model světa přírodních bytostí, které jednají jako lidé (Justoň & Wolf 2017). Potřebu nacházet analogie s jednáním a cítěním člověka nacházíme u zvířat (*kočka se naštvála, pes žárlí*), věci (*pračka zatím dobře slouží, stroj stávkuje*), částí těla (*zlobí ho srdíčko*), nemocí (*skolila ho chřipka*) nebo u počasí a přírodních dějů (*slunce se směje, uplakáný den*) (Vaňková et al. 2005).

## 1. 4. Kategorizace

Schopnost **kategorizace** umožňuje člověku orientovat se v nepřehledném a neustále se proměňujícím světě a porozumět mu. Kategorizování je činnost automatická, produkující kategorie. **Klasická teorie**, již vyslovil již Aristoteles, pokládá kategorie za abstraktní nádoby, do nichž se věci řadí na základě společných vlastností. Takové pojetí předpokládá kategorii jakožto uzavřenou třídu jsoucn, u nichž lze jasně stanovit, zda do třídy patří či nikoliv a jsou tedy členy třídy jiné. Vůči aristotelskému **schématu nádoby** se vymezuje **teorie prototypu**, upozorňující na skutečnost, že na kategorizaci se podílejí specificky lidské schopnosti vnímat, vytvářet mentální obrazy, učit se a pamatovat si (Lakoff 2006).

Současnému kognitivnímu přístupu k jazyku spíše než Aristotelova teorie vyhovuje teorie Eleanor Roschové, podle níž hodnocené exempláře mají větší či menší míru reprezentativních vlastností, a nacházejí se tak buď v **centru**, nebo na **periferii kategorie** (nikoliv uvnitř, nebo vně nádoby). Schéma *centrum – periferie* dle kognitivistů lépe odpovídá mj. četným případům, kdy není zřejmé, zda prvek splňuje všechny podstatné rysy dané třídy. Na periferii kategorie „pták“ se nachází např. tučňák nebo pštros; typický představitel neboli **prototyp** (např. *vrabec*) na rozdíl od nich dosahuje menší velikosti a krom toho, že má zobák, křídla a peří a snáší vejce, též létá a zpívá (Vaňková et al. 2005). Prvky tedy mají rozličné postavení v závislosti na tom, do jaké míry vhodně reprezentují svou kategorii. Hranice mezi kategoriemi nejsou, na rozdíl od aristotelského pojetí, ostré a přechody mezi nimi jsou naopak plynulé (Pacovská et al. 2021).

Realitu prožívají lidé jako rozdělenou na části, provázané do různých celků dle jejich vlastností. Ona uspořádanost ovšem implikuje současně také jistou interpretaci skutečnosti. Reflexi reality, uloženou v jazyce a manifestující se charakteristickým typem kategorizace, ovlivňuje nejen tělesný, ale i sociální rozměr člověka. Vedle specifických

lidských zájmů, potřeb a limitů se do kategorií promítá i fakt, že člověk je vždy součástí kulturního společenství a má k dispozici omezené množství informací a způsobů nazírání na svět (Vaňková et al. 2005). Kategorie odrážejí zkušenosti se světem, kterou daná kultura přijala a předává je dalším generacím. Jedná se o systém dostatečně stabilní na to, aby mezigeneračně šířil informaci o neměnném, ale současně flexibilní, aby uživatelům jazyka umožňoval kategorizovat, třídit nové skutečnosti, jimž předkové čelit nemuseli (některé jevy či předměty dříve neexistovaly – např. *mobilní telefon*) (Pacovská et al. 2021).

#### 1. 4. 1. Proces kategorizace

Přistupuje-li člověk k nějakému jevu nikoliv jako k jednotlivině, ale jako k exempláři daného druhu, dopouští se kategorizace. Piekarczyk (2007) označuje kategorizaci za dvoustupňový proces: nejprve se daná věc (jev) vydělí z prostředí a rozliší se její (jeho) vlastnosti, načež následuje druhý stupeň procesu v podobě shromažďování takto vymezených věcí (jevů). Třídění se opírá o srovnávání, hledání podobností a rozdílů mezi prvky, přičemž dochází ke zdůrazňování podobností a opomíjení rozdílů.

Vzniknuvší pojmová soustava je organizována několika způsoby současně: **hierarchicky** na základě stupňů **obecnosti** (*ovoce – jablko – reneta*), na základě vztahu **celku a částí** (*strom – větev – list*), **hodnotově** (dobrý – špatný), **prostorově** (*nahoře – dole, blízko – daleko, vlevo – vpravo*) a **sociálně** (*my – oni, vlastní – cizí*) (Pacovská et al. 2021). Obecné kategorie uplatňující se v sémantické struktuře jazyka se dělí na kategorie základní (kat. prvního stupně) a doplňující (kat. druhého stupně). Ke kategoriím prvního stupně se řadí: substance (agens, subjekt, příjemce, nástroj...), vlastnosti (velikost a kvalita – např. barva), vztahy (vlastnictví, podoba, příslušnost k celku...) a události (procesy, činnosti, kauzace...). Kategorie druhého stupně zahrnují kvantitu (frekvence, míra, intenzita...), čas (počátek, konec...), modalitu (jistota, pravděpodobnost...), evaluaci a expresi (hodnocení dobře – špatně, emoce) (Vaňková et al. 2005).

#### 1. 4. 2. Prototyp a stereotyp

Vlastnosti významné pro zařazení do kategorie utvářejí jazykově-kulturní obraz dané věci (její prototyp či stereotyp), a podílejí se tak na vzniku jazykového obrazu světa. Některé vlastnosti jsou pro třídění nezbytné, jiné nikoliv, avšak typický představitel dané kategorie je má také (Vaňková 2003). Typický zástupce třídy se označuje jako **prototyp**.

Jedná se o reprezentativní, ideální exemplář, vyznačující se všemi vlastnostmi, jež se chápou jako charakteristické pro kategorii. Svým založením je prototyp velmi subjektivní (Vaňková et al. 2005).

Synonymicky se někdy užívá termín **stereotyp**. Stereotyp oproti prototypu však danou skutečnost nejen kategorizuje, ale též hodnotí (Vaňková 2017b). Přestože v sociologii a sociolingvistice se stereotyp vztahuje převážně k osobám (a prototyp k věcem), lingvistické pojetí může být širší: Bartmiński definuje stereotyp v úvodu lublinského etnolingvistického slovníku jako „*zobrazení předmětu, zformované v jistém společném zkušenostním rámci a vymezující, čím předmět je, jak vypadá, jak působí, jak s ním člověk nakládá*“ (srov. Bartmiński 1997, 1999). Stereotyp podává zprávu o tom, jaké by věci, potažmo osoby měly být (typ **vzor**), nebo popisuje, jaké věci či osoby skutečně jsou (typ **obraz**) – k typu „obraz“ inklinují např. stereotypy zvířat, rostlin a příslušníků národností, k typu „vzor“ se blíží stereotypy osob v příbuzenských vztazích. Často vedle sebe existují rozličné podoby stereotypu, jejich uplatnění podmiňuje aktuální potřeba plynoucí z kontextu (Vaňková et al. 2005).

### 1. 4. 3. Klasická a prototypová definice

Postihnout rozmanitost světa za pomoci jazyka se pokouší klasická (tradiční) i prototypová (kognitivní) definice významu. **Klasická definice**, vlastní slovníkům, je přesná a uzavřená. Vaňková (2005) připomíná, že charakter tradiční definice je pevně zakořeněn v aristotelském učení: stejně jako Aristoteles nejprve stanovil *genus proximum* (nejbližší nadřazený pojem) a posléze specifikoval, čím se např. váza liší od jiných nádob (*differentia specifica*), také autoři slovníkových hesel uvádějí pouze takové informace o popisovaném, které umožňují objekt zájmu přesně identifikovat a odlišit jej od ostatních předmětů (vlastností, činností apod.).

Povaha **prototypové definice** je otevřená, spíše než o definici jde o explikaci. Zatímco klasická definice vyrůstá z verifikovatelných důkazů, tvořících pojmy; kognitivní vymezuje subjektivně založený prototyp (Pacovská et al. 2021). Smyslem této definice je poukázat na rozličné kontexty, v nichž se význam realizuje, a konotace, pojící se s objektem zájmu (Vaňková 2003).

### 1. 4. 3. 1. Konotace

**Konotaci** charakterizuje Pacovská et al. (2021, s. 63) jako „*stabilizované spojení nejméně dvou elementů, které má strukturu logického soudu a jehož jazykovým korelátem je věta (nebo její ekvivalent)*.“ Příkladem takového spojení může být *vrabec je slabý* či *hlemýžď je pomalý*. Konotace coby složky významu utvářené subjektivní lidskou zkušeností budují prototyp, resp. stereotyp.

Míru sdílenosti, intersubjektivitu dané kulturní konotace lze ověřit kvantitativními i kvalitativními postupy. Kvantitativní hledisko zahrnuje frekvenci určité charakteristiky. Kvalitativní hledisko zachycuje fixovanost dané charakteristiky. Rozsah fixovanosti lze sledovat v různých oblastech:

- etymologie,
- vedlejší (přenesené) významy: jako *opice* je označen ten, kdo ji připomíná napodobivostí, chytrostí či šeredností,
- významy derivátů, které se shodují s dokládanou konotací – např. *papouškovat* znamená opakovat bez porozumění cizí myšlenky,
- existence frazémů, jejichž význam se shoduje s vymezeným rysem: *hlemýžďí tempo* (pomalé), *pilný jako včelka*,
- sémantická struktura určitých konstatování, které mají diagnostickou platnost: *je to pes, ale nekouše* (zatímco psi obvykle koušou),
- folklorní texty (příslloví, pořekadla, hádanky, lidové písně), texty všeobecně známých hitů či reklam, sdílené úryvky z literatury či filmů (Vaňková et al. 2005).

### 1. 4. 4. Hodnotové uspořádání pojmové soustavy

Třídění elementů světa do opozitních kategorií *dobrý – špatný* lze názorně přiblížit na příkladu fungování snáře coby žánru, jelikož na této kategorizaci se zakládá interpretace snů. S pomocí snáře lze proto rekonstruovat uspořádání **hodnot** naivního obrazu světa; v polském prostředí na možné přínosy zkoumání tohoto pramenu upozornila Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska.

Hesla snáře se skládají ze dvou částí: ze snového obrazu (X) a jeho výkladu (Y), s nímž se hodnoty pojí. Hodnocení snových obrazů se ve snáři projevuje dvojitým způsobem: explicitně v kategoriích *dobrý – špatný* (*Koně, to prý je dobré. Zuby, to není dobré.*) nebo implicitně, v takovém případě je hodnocení přítomno v konotacích daných slov (*Když se*

*ti zdá o ohni, tak přijde zloděj.*). U téhož obrazu dochází někdy v důsledku složité sémantiky slov k různým výkladům – ze stereotypových vlastností objektů mohou být pokaždé vybrány jiné, a výsledné interpretace tak mohou nabývat opačných hodnotových příznaků. Na podobě výkladu obrazu se podílejí též doplňující charakteristiky předmětu (jeho typické/netypické vlastnosti), jež se stávají určujícími pro způsob interpretace: např. *Zelená tráva, to je naděje* nebo *Když se zdá o příbytku, který je špinavý, znečištěný, kde je nepořádek a špína, tak to znamená pomluvy, klepy.*<sup>2</sup>

Pro polský lidový snář stanovila Niebrzegowska-Bartmińska (2010) na základě analýzy pět skupin hodnot, které se v něm realizují:

1. **hodnoty vitální** (*život – smrt, zdraví – nemoc, mláďi – stáří*),
2. **hodnoty materiálně-existenční** (*bohatství – chudoba, úroda – neúroda*),
3. **hodnoty společensko-zvykové** (*štěstí – neštěstí v lásce, soulad – nesváry, vítaný host – nevítaný host, dobrá zpráva – špatná zpráva*),
4. **hodnoty prožitkové** (*štěstí – neštěstí, láska – nenávisť, radost – smutek, překonání obtíží – utrpení, úspěch – neúspěch, naděje – beznaděj, smích – pláč*),
5. **hodnoty náboženské a morální** (*dobro – zlo, dobrý člověk – zlý člověk, dobrý skutek – zlý skutek*).

## 1. 5. Metaforičnost jazyka

Obrazná neboli přenesená pojmenování představují další oblast zájmu etnolingvistiky. Základními druhy obrazných vyjádření jsou **metafora** a **metonymie**, podrobného zpracování se v kognitivně orientovaných studiích dostalo zejména metafoře. Metaforičnost je tradičně vnímána jako prostředek básnické obraznosti, záležitost uměleckého vyjadřování. Američtí kognitivisté Lakoff a Johnson však tuto domněnku vyvracejí: metaforičnosti se hojně užívá v běžném jazyce při každodenní komunikaci, nejedná se výhradně o jev básnického jazyka. Nejedná se dokonce ani o čistě jazykovou záležitost, jako spíše o věc myšlení a konání (Lakoff & Johnson 2014).

### 1. 5. 1. Metafora

**Metaforu** popisuje Hladká (2000, s. 17) jako „*pojmenování skutečnosti prostřednictvím výrazu primárně označujícího skutečnost něčím podobnou.*“ Podobností podněcující

---

<sup>2</sup> Uvedené příklady pocházejí z polského lidového snáře (srov. Niebrzegowska-Bartmińska 2010).

k tvorbě přeneseného pojmenování bývá obvykle nějaký nápadný znak, jako příklad uvádí Hladká nářeční označení *dudek* pro čepec, jehož velká zdobná stuha ve tvaru mašle evokuje představu chocholky ptáka dudka. Pojetí, jež bylo nyní představeno, se označuje jako **jazyková metafora**. Dle míry ukotvenosti v jazykovém systému rozlišuje Vaňková et al. (2005) dva typy této metafory: *uzuální*, resp. ustálená a *aktuální*, resp. okazionální.

Kognitivní věda hovoří o tzv. **konceptuální metafoře**. Ve vztahu k jazykové metafoře je primární, jazyková metafora je jejím verbálním projevem. Pacovská et al. (2021, s. 42) charakterizuje konceptuální metaforu jako „*přenášení struktury poznání z jedné oblasti poznání do jiné (z oblasti zdrojové do oblasti cílové)*.“ Kognitivní pojetí přesouvá pozornost od jazykové formy metafory k její motivaci: zajímá se o to, co tvoří téma (o čem metafora vypovídá) a nosič (prostřednictvím čeho tak činí). Rozbor metafory demonstruje Vaňková et al. (2005) na příkladu *strká do všeho nos* – metafora tematizuje zvědavost a činí tak pomocí orgánu čichu. Popisovaný příklad mimo jiné dokládá význam zkušenosti s lidským tělem pro tvorbu metafor. Lakoff a Johnson (2014) konceptuální metaforu dále dělí na m. *strukturní*, *orientační* a *ontologickou*.

### **1. 5. 1. 1. Metaforičnost konceptuální soustavy**

Poznání, že metafora není pouze věcí jazyka, učinila dvojice kognitivistů Lakoff a Johnson. V knize *Metafory, které žijeme* předkládají autoři myšlenku, že metafora není primárně jazykovým jevem, nýbrž pojmovým (konceptuálním). Celý konceptuální systém, tedy procesy lidského myšlení, má ve své podstatě metaforický charakter (Lakoff & Johnson 2014). Metaforičnosti konceptuální soustavy se věnovaly tři vzájemně propojené koncepce: *teorie mapování struktury*, *teorie konceptuální struktury* a *teorie konceptuálních schémat*.

#### **1. 5. 1. 1. 1. Teorie konceptuální metafory**

**Teorie konceptuální struktury**, již rozvíjel zejména George Lakoff, popisuje každodenní myšlení a komunikaci z hlediska přenášení struktury poznání z oblasti zdrojové do oblasti cílové. Dochází ke dvěma významným závěrům: a) vzájemné vztahy mezi zdrojovými a cílovými oblastmi podléhají systematické strukturaci, b) metafory jsou běžnou součástí vyjadřování, jelikož pojmová soustava má metaforický charakter (Vaňková et al. 2005). V rámci tohoto přístupu se rozlišuje několik typů metafor: m. *strukturní*, m. *orientační* a m. *ontologická*.



**Metafora strukturní** umožňuje metaforicky strukturovat jeden pojem na základě druhého, tedy chápat a prožívat jeden druh věci z perspektivy věci jiné. Je stejně jako ostatní druhy metafor ukotvena ve fyzické a kulturní zkušenosti, vedle toho však dovede i zkušenost a činnost ovlivnit. Lakoff a Johnson v této souvislosti rozebírají příklad metafory *argumentace je válka*: lidé o argumentaci přemýšlejí a hovoří jako o válce, následkem čehož se člověk, s nímž diskutují, pokládá za protivníka, a spor je možno prohrát/vyhrát v závislosti na obhajitelnosti pozice a zvolené argumentační strategii. Argumentace a válka představují dvě rozdílné věci, věci rozdílného druhu, avšak způsob, jakým se nazírá argumentace, je těsně spjat s chápáním války. Což vede k tomu, že ačkoliv je argumentace pojímána jako bitva verbální, je částečně strukturována jako bitva fyzická (Lakoff & Johnson 2014).

**Metafora orientační** poskytuje pojmu prostorovou orientaci. Činí tak pomocí základních opozitních dvojic, opírajících se o tělesnou a kulturní zkušenost s orientací v prostoru (fyzická a společenská báze): nahoře – dole, uvnitř – vně, vpředu – vzadu a blízko – daleko. Prostorově orientované metafory jsou systematicky uspořádány a propojeny vzájemnou koherencí: např. orientaci *nahoru* se připisuje dobrá kondice a platí to nejen pro výchozí metaforu *dobrý je nahoře*, ale též pro *šťastný je nahoře*, *zdravý je nahoře*, *autorita je nahoře* (Lakoff & Johnson 2014).

**Metafora ontologická** umožňuje uvažovat o událostech, činnostech, dějích a stavech. Události a činnosti konceptualizuje jako objekty, děje jako substance a stavy jako nádoby; pojmání lidských zkušeností coby entit nebo substancí je předpokladem pro jejich třídění do kategorií, kvantifikaci a odkazování na ně v řeči. Zkušenostní báze ontologických metafor tvoří zkušenosti s fyzickými objekty, zejm. s lidskými těly – např. metafora *vědomí je stroj* vytváří prostor pro popis vědomí jako věci mající polohu zapnout/vypnout, jistou úroveň efektivity, výrobní kapacitu či provozní podmínky. Specifickým případem je specifikace fyzického objektu jako lidské bytosti, neboli **personifikace**. Personifikace přisuzuje jevům ve světě motivace, charakteristiky a činnosti, a dělá je tak srozumitelnějšími (Lakoff & Johnson 2014).

### 1. 5. 1. 1. 2. Teorie konceptuálních schémat

Na teorii konceptuální metafory navazuje **teorie konceptuálních schémat**, kterou formuloval Mark Johnson. Obdobně jako teorie, z níž vychází, se snaží ozřejmit motivaci metafor – užívá k tomu tzv. **konceptuální schémata**: nádoba, cesta, spojení, části a celek, centrum a periferie. Jedná se o mentální vzorce, jejichž zdrojem je běžná lidská zkušenost s tělesností a orientací v prostoru.

Schéma **nádoby** představuje uzavřený prostor mající vnitřek, hranice a vnějšek (stejně jako lidské tělo). Jeho uplatnění je široké – lze jej použít např. při popisu společnosti (*otevřená společnost*) nebo při konstatování, že *někdo něco vytěsnil*. Na základě tohoto schématu vznikla též klasická kategorizace jevů – některé jevy se nacházejí uvnitř kategorie, jiné vně. Dalším konceptuálním schématem vyrůstajícím z tělesné zkušenosti je **části a celek** – uplatnění nalezne např. při popisu nakládání s financemi: *rozdrobit finanční prostředky*. Představu o tom, že významnější je to, co se nachází ve středu, zachycuje schéma **centrum a periferie**. Schématem **spojení** se často charakterizují mezilidské vztahy – např. navázat přátelství – a schématu **cesty** se užívá v metaforách obsahujících čas, linearitu (*kam paměť sahá; přiblížili jsme se k vyřešení*) a při úvahách o lidském životě (*s tímhle daleko nedojdeš; jeho pozemská pout' skončila*) (Vaňková et al. 2005).

### 1. 5. 2. Metonymie

Dalším druhem obrazného vyjádření je **metonymie**. Přenesené pojmenování však v jejím případě vzniká nikoliv na základě vnější podobnosti (jako je tomu u metafory), nýbrž na základě vnitřní souvislosti – místní, časové či kauzální (Jelínek & Vepřek 2017). Dále se metonymie od metafory liší tím, že „*si v podstatě vždy ponechává význam motivující jednotky, pouze ho zasouvá do pozadí*,” jak uvádí Hladká (2000, s. 18). Za zvláštní druh metonymie považují kognitivisté Lakoff a Johnson (2014) **synekdochu**, tedy vyjádření, v němž je celek zastoupen částí. Jako další reprezentativní příklady metonymie autoři uvádějí: výrobce za výrobek, používaný předmět za uživatele, řídicí za řízeného, instituce za lidi za ni odpovědné, místo za instituci a místo za událost. Zdůrazňují přitom systematickosti metonymických pojmů a jejich přítomnost v každodenním myšlení, jednání a komunikaci.

## 2. Ptáci v naivním obrazu světa

Prostřednictvím zkoumání jazyka lze porozumět tomu, jak mluvčí vnímají a hodnotí nejen sebe a své společenství, ale také svět, jež je obklopuje. Pozorování živé i neživé složky přírody zastávalo zejména v minulosti nezastupitelnou úlohu v každodennosti lidského života a bylo nevyčerpatelnou studnicí inspirace pro lidové umění. Zvláštní vztah si lidé vytvořili k entitám jim nejbližším – ke zvířatům. Sledovali jejich **životní koloběh**, srovnávali jej se svou vlastní zkušeností a mnohdy nacházeli **paralely** se svými životy (srov. Šťastná 2017). Kulturní význam zvířat dokládá četnost zooapelativ coby motivačních zdrojů frazeologických jednotek; vedle živočichů doprovázejících člověka (*pes, kočka*) nebo domestikovaných za účelem užitku (*kráva, kuř*) zaujímají velkou část souboru frazémy s variantami lexému *pták* a také s rodovými jmény ptáků (srov. Mrhačová 1999), což dokládá značný zájem o tyto obratlovce v tradičním jazykovém obrazu světa.

### 2. 1. Kategorie PTÁK

Kognitivní psycholožka Eleonora Roschová se počátkem 70. let minulého století zamýšlela nad způsobem, jakým lidé v každodenním životě kategorizují, tedy třídí prvky reality. Zajímalo ji, jestli kategorizace skutečně probíhá tak, jak ji popisuje tzv. aristotelské schéma: tedy nejprve stanovením nejbližšího nadřazeného pojmu (*genus proximum*) a následně vymezením zvláštních rysů (*differentia specia*), na základě nichž se rozhoduje o příslušnosti prvku ke kategorii. Jako vzorový příklad si zvolila kategorii *pták* a zkoumala na ní, zda je svět zvířat z pohledu přirozené kategorizace rozdělen na ptáky a neptáky. Zjistila, že se uplatňuje spíše schéma *centrum – periferie* a existují tudíž ptáci různého stupně; aby však mohli být do kategorie zařazeni, musí přeci jen splňovat několik nutných podmínek, které se napříč jazyky a kulturami více či méně různí (Vaňková 2003).

#### 2. 1. 1. Prototyp ptáka v češtině

Běžný, přirozený popis světa zachycuje prototypová (kognitivní) definice, s jejíž pomocí lze rekonstruovat jazykový obraz informující o kulturně ustálených znalostech o světě. Tomu, jak kategorii pták rozumí mluvčí českého jazyka, se ve své bakalářské práci *Ptáci ve frazeologických přirovnáních. Příspěvek k českému jazykovému obrazu světa* věnovala Šťastná (2012) a na základě frazeologie představila prototyp ptáka v češtině. Prototypem

se míní reprezentativní exemplář disponující vlastnostmi, jež se chápou jako specifické pro určitou kategorii, přičemž Šťastná v této souvislosti poznamenává, že „člověk má tendenci přehlížet různorodost ptačích druhů a vytvářet si v mysli představu jakéhosi neurčitého ptáka typických ptačích vlastností“ (Šťastná 2012, s. 26).

Třebaže se druhy ptáků vzájemně často velmi vizuálně liší, jejich stavba těla zůstává v podstatě stejná: **hlava se zobákem, trup, dvě nohy** a jeden **pár křídel**. Tělo z velké části pokrývá **peří**. Díky vyjmenovaným fyzickým předpokladům je pták zpravidla schopen **letu**, který se pojí s ideou *volnosti a svobody*. Ptáci se často pohybují krajem v **hejnech**. Typický představitel ptáků dorůstá v představách Čechů spíše **malých rozměrů**, což Šťastná dokládá mj. převahou deminutiv nad augmentativy utvořenými od slova pták spolu s četností kolokací vztahujících se k drobnosti jeho těla. Ptáka lze nalézt na větvi, na **stromě**, ale též na bidýlku (v kleci), na hřadě, na drátě, na krmítku či na talíři. Místem majícím ve spojení s ptákem výsadní postavení je **hnízdo**. Do tohoto zvlášť upraveného prostoru pták snáší křehká **vejce**, o něž následně pečuje (vztaženo k lidskému světu představuje hnízdo *domov*, bezpečný prostor). Krom toho také prototypový pták příjemně **zpívá** a vyznačuje se veselostí a čílostí, ale někdy též prohnaností (Šťastná 2012).

## 2. 2. Význam ptáků v českém kulturním prostředí

### 2. 2. 1. Duchovní a estetické hledisko

Ptáci jsou „pro velkou část lidu českého živými tvory, zpívajícími, krásnými, zajímavými, které je možné mít rád, pečovat o ně,“ píše v první kapitole své knihy *Ptáci v českém životě a kultuře* zesnulý ornitolog Karel Hudec (2017, s. 12). Jeho řádky popisují ptáky jako **estetické objekty**. Tito tvorové zastávali ve vztahu k člověku různou úlohu, za prvotní formu vztahu ptáků a lidí považuje Veselovský (2001) právě lidský údiv a úctu k pestrosti, melodickému hlasovému projevu, obratnosti a majestátnosti ptáků.

O významu estetického rozměru ptáků svědčí jeden z aspektů prototypu ptáka, představeného v předcházejícím oddílu. Není to však jediný aspekt poutající pozornost českého lidu. Již staří Čechové chovali ptáky, tvory vznášející se ve výšinách v posvátné úctě. Pokládali je za **prostředníky mezi bohy a lidmi** vyslané na zem. Pro svůj údajný styk s transcendentnem dovedli tito okřídlení tvorové vyjevit člověku, co jej čeká v budoucnosti. Předkové proto pozorovali jejich fyzické projevy v různých denních i nočních dobách a usouvztažňovali je se změnami počasí, velikostí úrody, štěstím a

neštěstím, obdobím míru či války (Košťál 1895). Za posvátné měli staří Čechové krahujce, vránu, vlaštovku, holuba, kukačku nebo sovu (Pejml 1941). Některých ptáků si předkové všímali obzvláště pečlivě – a to těch, kteří měli být nějak spojeni se **zásadními okamžiky lidského života**. V představách o lidském životě se uplatňuje schéma CESTY, mající svůj začátek, ale i konec. Život je tedy cestou, během níž jednotlivec vstupuje do rozličných etap. Základními mezníky života jsou (zejména v tradiční společnosti) **narození, dospívání, sňatek, rodičovství, zralý věk a smrt**. Jedinec přechází z jednoho věkového společenství do jiného a souběžně s těmito přechody, stvrzenými řadou rituálů, se proměňují jeho společenské role (srov. Van Gennep 1996). V těchto existenciálně mezních okamžicích symbolicky doprovázejí český lid někteří ptáci: **čáp** je spojen s okamžikem zrození, **holub** s obdobím dospívání a párového intimního života, **kukačka** představuje neobvyklý model rodičovství a **havran** symbolicky uzavírá životní cestu člověka smrtí.<sup>3</sup>

### 2. 2. 2. Pragmatické hledisko

Paralelně s duchovním a estetickým hlediskem existovalo a pravděpodobně nad nimi ve vztahu k ptákům mnohdy převládalo **hledisko** ryze **pragmatické**. Svět (a zejména personifikovaná příroda) jeví se člověku jako souhrn entit kvalitativně velmi rozmanitých. Některé entity jsou člověku a jeho zájmům užitečné, jiné naopak působí v jeho neprospěch. V otázce významu zvířat vystupuje do popředí antropocentrismus jazykového obrazu světa obzvláště zřetelně: ve vztahu člověka ke zvířatům je zásadní jejich potenciální **(ne)bezpečnost** – zvířata ohrožující lidské životy byla v minulosti cíleně hubena (velké šelmy, např. vlci). Druhým stěžejním aspektem hodnocení významu zvířat jsou **ekonomické zájmy** člověka. Některé druhy živočichů se mohou projevat pozitivně i negativně vzhledem k okolnostem a potřebám lidí. Kolibáč et al. (2019) dělí živočichy působící v souladu se zájmy člověka na **užitkové druhy** (domácí užitková zvířata, lovná zvěř a ryby, druhy okrasné a chované pro potěšení, laboratorní zvířata) a **užitečné druhy**; živočichy působící v neprospěch člověka potom klasifikuje jako **škůdce užitkových rostlin, škůdce užitkových zvířat a člověka** (obtěžující druhy, predátoři, parazité a přenašeči chorob), **skladištní škůdce** (druhy znehodnocující uskladněné

---

<sup>3</sup> Toto je pouze rámcové uvedení do tématu. Obšrnější popis významu těchto ptáků v různých etapách lidského života nabízí jejich jazykové obrazy, jež práce předkládá.

materiály, hygieničtí škůdci potravin) a **druhy poškozující prostředí člověka** (škůdci staveb, památek, zařízení vč. nábytku).

Významnými domácími, resp. **užitkovými** zvířaty jsou někteří ptáci. V procesu domestikace se u nich cílevědomým umělým výběrem vyšlechtily požadované vlastnosti, k nimž patřila například ztráta plachosti a zvýšená reprodukční výkonnost. Užitek plynoucí z chovu těchto zvířat představuje maso, vejce a například peří, užívané k výrobě lůžkovin a oděvů. K užitkovým druhům se řadí **holub domácí**, který ovšem snadno divočí a jeho ferální populace se částečně podobají holubu skalnímu, z něhož byl před tisíci lety vyšlechtěn (Gaisler & Zima 2018).

Počátek konfliktů zájmů ptáků a lidí klade Hudec (2017) do období vzniku zemědělství – plodiny pěstované člověkem představovaly pro některé ptačí druhy vítaný zdroj potravy. **Škůdcem užitkových rostlin**, konkrétně obilnin, tak byl kupříkladu vrabec domácí, **havran polní** (Šťastný et al. 2011) nebo **holub domácí** či **holub hřivnáč** (Šťastný et al. 2005). Naopak potravní preference **čápa bílého**, lovícího hraboše a jiné drobné hlodavce (Šťastný et al. 2016), nebo **kukačky obecné**, specializující se na lov hmyzu (Šťastný et al. 2005), přispívaly k přirozené ochraně polí před určitými typy škůdců, na základě čehož byly zmiňované druhy označovány za ptáky **užitečné** (SSJČ). Další potravně-konkurenční vztahy vznikaly například v rybářství či myslivosti u druhů, jejichž predační aktivita měla vliv na stavy ryb nebo zvěře. Konfliktům s ptáky se v minulosti předcházelo dvojím způsobem: metodami likvidačními (např. odstřel) a metodami odpuzovacími (např. vizuální plašení – k polím se stavěli tzv. strašáci). Během času však dochází k přehodnocování škodlivosti ptáků – zatímco dříve škodlivost spočívala zejména v potravní konkurenci ptáků a lidí, od druhé poloviny 20. století se mezi ptáky a lidmi formují vztahy a konflikty nové. V městech se například vyskytují početná hejna zdivočelých **holubů domácích**, poškozujících svými exkrementy kulturní památky (Šťastný et al. 2005), v blízkosti některých měst jsou též tradiční kolonie **havranů polních**. Hlučnost těchto kolonií vedla v minulosti k pokusům o jejich eliminaci (Klejduš 2007).

### 3. Ptáci ve vědeckém obrazu světa

Pestrost živočišné říše se stala předmětem zájmu nejen laické, ale i odborné veřejnosti. Biologie, resp. zoologie se živé složce přírody věnuje v nejširším smyslu slova. Nejobecnějším pojmenováním předmětu zájmu zoologie však není „zvíře“, jako je tomu v naivním obrazu světa provázaném s přirozeným jazykem, nýbrž „živočich“. Pojem „zvíře“ nemá ve vědeckém diskurzu žádnou platnost (srov. Šťastná 2015). Oproti tomu pojem „**pták**“ vystupuje nejen v každodenním vnímání reality, ale i ve vědecké terminologii. Tato kapitola se proto zaměří na popsání způsobu, jakým věda, rep. ornitologie, jež se zkoumáním ptáků zabývá, tyto živočichy kategorizuje. Za tímto účelem budou stručně charakterizovány obecné zásady taxonomie a zoologické nomenklatury a následně systematicky zařazeny druhy ptáků, jejichž jazykový obraz práce rekonstruuje.

#### 3. 1. Vědecká kategorizace živočichů

##### 3. 1. 1. Taxonomie

Zoologie užívá od 18. století pod vlivem působení švédského přírodovědce Carla Linného k třídění živočichů hierarchicky uspořádaný systém, tzv. **taxonomii**. Taxonomie se skládá z **taxonů** (tj. pojmenovaných jednotek několika úrovní) a umožňuje organizovat údaje o jejich vlastnostech a příbuzenských vztazích. Systém tvoří víceúrovňová soustava základních a doplňkových systematických jednotek (**kategorií**). Základními systematickými jednotkami jsou: **říše, kmen, třída, řád, čeleď, rod a druh** (uspořádáno od nejobecnějšího k nejkonkrétnějšímu). Ty jsou v případě potřeby doplněny o další doplňkové či dodatečné jednotky užitím předpon nad- a pod- (*nadřáda, podřád* apod.) (Papáček et al. 2000). Princip exkluzivity klasifikace praví, že nadřazený taxon obsahuje vždy alespoň jeden taxon podřazený (např. řád má několik čeledí), zatímco taxon podřazený může v dané klasifikaci podléhat zařazení pouze do jediného nejbližší nadřazeného taxonu (např. čeleď do jediného řádu) (Rozsypal 1992).

Hierarchicky nejnižší postavenou (byť ne nutně) a současně nejkonkrétnější jednotkou je **druh**. V zoologickém smyslu slova se jedná o označení všech jedinců vykazujících shodu ve znacích podstatných pro umístění do kategorie daného druhu (tito jedinci se dotčenými znaky současně odlišují od všech ostatních živočichů). Zástupci stejného druhu jsou schopni reprodukce a jejich potomstvo se jim v dospělosti podobá. Druhy sobě nejpříbuznější sdružuje systematická zoologie do rodů (Černý 1977). Rody jsou ovšem

konstruktem vědeckého nazírání světa, značně vzdáleného každodennímu pohledu na zvířata. Lidé v přírodě (ale i ve svých domovech) nalézají příslušníky druhů, řečeno mluvou biologie, a obvykle nepociťují potřebu je dále klasifikovat podle zásad vědecké kategorizace. Jejich neodborné úvahy o druzích zvířat se pohybují v rámci tzv. **běžného lidového druhu**. Pojem zavedený Brentem Berlinem označuje kategorii „*sestavující z něčeho živého, která se chápe tak, že její členové mají biologicky předávané inherentní vlastnosti, které jsou spojeny s jejich názvy*“ (Wierzbicka 2014, s. 365). Limitovanost lidového vnímání druhů spočívá v jeho nedůslednosti, cizí vědecké preciznosti – např. obtížně rozpoznatelní ptáci se zejm. v minulosti nazývali stejným lidovým jménem, jež se navíc během doby mohlo měnit.<sup>4</sup>

### 3. 1. 2. Nomenklatura

Taxonomie je organizačním principem poskytujícím závazná pravidla pro třídění organismů, ta se však v závislosti na tom, o jakou velkou skupinu organismů (živočichové, rostliny, bakterie) se jedná, mohou lišit. Liší se také užitá **nomenklatura** (vědecké názvosloví), některé zásady ovšem mají společné. **Mezinárodní** vědecké názvosloví taxonů slouží k jednoznačné komunikaci o taxonech, paralelně s ním se užívá **národní** vědecké názvosloví, které je jeho specifickou modifikací. Nomenklatura je tzv. **binominální**, tzn. v případě zoologického názvosloví se jméno živočicha skládá ze dvou částí: rodového a druhového jména (v případě poddruhu je název trinomický). Jména rodů tvoří substantiva v nominativu singuláru (u názvů vyšších taxonů jde o nominativ plurálu) a rozvíjí je shodný druhový přívlastek, jehož jméno se na rozdíl od rodového uvádí s malým písmenem. Stabilitu mezinárodního vědeckého názvosloví zaručuje tzv. princip priority, podle něž se za správný název taxonu považuje ten nejstarší platně uveřejněný (Rozsypal 1992).

#### 3. 1. 2. 1. České zoologické názvosloví

Vedle mezinárodně sdíleného názvosloví vědeckého existuje též české názvosloví živočichů, jehož účelem je umožnit komunikaci mezi zoology a laickou veřejností. Česká

---

<sup>4</sup> Zkoumání jmen ptáků je vedle etymologie předmětem také historické ornitologie, která vyhledává, shromažďuje a interpretuje ornitologické údaje z historických, ale i neornitologických zdrojů, jimiž jsou lidská díla všeho druhu (srov. Mlíkovský, 2009).



jména by proto měla být stabilní, srozumitelná a jazykově i odborně přijatelná.<sup>5</sup> Pojmenování druhů je dvouslovné, přičemž na prvním místě stojí rodový název a po něm následuje název druhový (*slavík modráček*); v případě poddruhů je jméno trinomické (*slavík modráček středoevropský*). Soustava českého zoologického názvosloví se však pravidly vědeckého názvosloví neřídí důsledně (to by kupř. znamenalo změny názvů živočicha s ohledem na změny jeho taxonomického zařazení) a pro každé vědecké jméno nemá český ekvivalent, zejména u méně známých taxonů.<sup>6</sup>

Pojmenováním ptačího druhu dochází k jeho odlišení od ostatních ptáků, jedná se o významný moment **kategorizace**. Zavedení vědecké nomenklatury může ovlivnit individuální kategorizaci mluvčích, kteří jeho existenci registrují a akceptují. Nejedná se však o jednosměrný proces – ptáci dostávali jména mnohem dříve, než se zrodila ornitologie. Jak pravil Flajšhans (1940), pojmenoval je sám lid. Ornitologové proto stanuli před otázkou, které z **lidových názvů** zahrnout do vznikajícího názvosloví, a pro které ptáky naopak vytvořit názvy nové. Již existující jména se vyznačovala velkou hláskovou variabilitou a byla převážně jednoslovná. Všimla si též u jednoho ptáka různých znaků, a lišila se tak i lexikálně (Fialová Karpenková 2006). O první terminologizaci názvů živočichů se pokusil Jan Svatopluk Presl v první polovině 19. století, avšak jeho názvosloví v sobě neslo množství novotvarů a přejímek z ruštiny i tam, kde již byla k dispozici starší česká jména. Proto Antonín Frič posléze provedl řadu změn (mj. více přihlížel k lidovým názvům), a položil tak základy ornitologické nomenklatury, která byla nejen česká, ale i národní (Šmilauer 1940).

České názvosloví živočichů zaznamenalo v průběhu 20. století řadu změn, které reagovaly na další terminologický chaos – kupříkladu nepanovala shoda v otázce, zda se má dostat všem živočichům žijícím na českém území českého názvu, a tvoření jmen nebylo jednotné. Na tzv. Opavském sjezdu r. 1951 proto vypracovali českoslovenští zoologové všeobecně platnou soustavu českých jmen živočichů, zohledňující jednotící hlediska pro celou živočišnou říši. Výsledkem byla publikace *Soustava a jména živočichů* (1954). I po jejím vydání však přetrvávaly některé pochybnosti – sporným bodem zůstalo (a dosud tomu tak je) například spojení dvou substantiv odlišného rodu v názvu ptáka

---

<sup>5</sup> Dohled nad českým zoologickým názvoslovím vykonává Názvoslovná komise České zoologické společnosti, vyhrazuje si proto právo vystavovat osvědčení o odborné použitelnosti publikovaných jmen v názvoslovných příručkách.

<sup>6</sup> Podrobněji viz *Zásady českého zoologického názvosloví*.

(např. potápka roháč), které se projevuje zvláště výrazně po přidání jména označujícího poddruh (*potápka roháč evropský*) (Hudec 2011).

V současnosti obsahuje **české názvosloví ptáků** dva hlavní zdroje názvů: **jména lidová**, jejichž původ často sahá hluboko do minulosti, a **jména vědecká**, která byla vytvořena převážně uměle nebo kalkována z jiného jazyka (Lavička 2021). Posledním dílem vydaným v souvislosti s nomenklaturou je *Soustava a české názvosloví ptáků světa* (Hudec et al. 2003).<sup>7</sup>

### 3. 2. Systematický přehled ptáků

Na území České republiky se vyskytuje okolo 400 druhů ptáků, patřících do 23 řádů. Systematický přehled, který je zde předkládán, vychází z kompendia *Fauna ČR – Ptáci*. Práce si neklade za cíl představit českou systematiku ptáků v plném rozsahu (tzn. neuvádí většinu nad- a pod- jednotek typu *poddruh* aj.), omezuje se jen na zařazení zkoumaných rodů (*čáp*, *havran*, *holub*, *kukačka*) a příslušných druhů, na něž se analýza zaměří v následujících kapitolách.

#### **Třída: Ptáci (Aves)**

##### Řád: Čápi (Ciconiiformes)

Čeleď: Čápovití (Ciconiidae)

Rod: Čáp (*Ciconia*)

Druh: **Čáp bílý** (*Ciconia ciconia*), **Čáp černý** (*Ciconia nigra*)

##### Řád: Měkkozobí (Columbiformes)

Čeleď: Holubovití (Columbidae)

Rod: Holub (*Columba*)

Druh: **Holub domácí** (*Columba livia* f. *domestica*), **Holub hřivnáč** (*Columba palumbus*), **Holub doupňák** (*Columba oenas*)

##### Řád: Kukačky (Cuculiformes)

Čeleď: Kukačkovití (Cuculidae)

Rod: Kukačka (*Cuculus*)

---

<sup>7</sup> Autoritou v otázce českého názvosloví ptáků je v současnosti Názvoslovná komise ČSO zřízená při České společnosti ornitologické r. 2021. Zaujímá stanoviska v taxonomických otázkách týkajících se ptactva a u druhů zaznamenaných na území České republiky spolupracuje s Faunistickou komisí ČSO.

Druh: **Kukačka obecná** (*Cuculus canorus*)

Řád: Pěvci (Passeriformes)

Čeleď: Krkavcovití (Corvidae)

Rod: Krkavec (*Corvus*)

Druh: **Havran polní** (*Corvus frugilegus*)

Dílčí aspekty, jejichž popisu se věnovala kapitola o ptácích ve vědeckém obrazu světa, měly za cíl poukázat nejen na existenci národního názvosloví ptáků, ale zejména na skutečnost, že česká ornitologická nomenklatura je příkladem kontaktu běžné a vědecké zkušenosti se světem. Představuje kompromis mezi mezinárodně platným názvoslovím a územ vlastním českému jazykovému společenství a jako takový obsahuje značné množství názvů lidového původu. Naivní obraz světa se liší napříč etniky a kulturami, stejně jako se navzájem odlišují jednotlivá národní biologická názvosloví.

## 4. Analýza excerpovaného materiálu

Práce si klade za cíl na základě analýzy excerpovaného materiálu rekonstruovat tradiční české jazykové obrazy **čápa**, **havrana**, **holuba** a **kukačky** a komparovat je. **Tradičním obrazem světa** jsou míněny po staletí utvářené představy předků o světě, jež se uchovaly v jazyce v podobě neovlivněné proměnami společnosti a jejich postoji k přírodě v moderní době. Práce vychází z předpokladu, že v tradičním (naivním) vnímání ptáků bude převládat pragmatický přístup zohledňující (ne)bezpečnost ptáků, jejich škodlivost nebo potenciální užitek pro člověka, zatímco estetický rozměr ptáků bude sice přítomen, avšak ne v míře, již lze předpokládat v obrazu moderním. Srovnání tradičního a moderního obrazu vybraných ptačích rodů nebude předmětem práce, výsledky analýzy by pro ni však v budoucnu mohly posloužit.

### 4. 1. Prameny

Tradiční obrazy čápa, havrana, holuba a kukačky jsou rekonstruovány s pomocí českých výkladových, věcných a synonymických, frazeologických i etymologických slovníků, sbírek českých a moravských lidových písní, sbírek pohádek a pověstí a dalších drobných folklorních útvarů. Interpretaci jazykových dat doplňují podle potřeby též odborné texty lingvistického i nelingvistického zaměření (etnografické, ornitologické aj.).

Z oblasti slovní zásoby jsou jako zdroje excerpce jmenovitě užity výkladové slovníky starší (Jungmann 1835, 1836; Kott, 1878; *Příruční slovník jazyka českého* 1935-1957) i mladší (Červená et al. 2006; Havránek et al. 1989), dále slovníky věcné a synonymické (Haller 1969; Haller 1974), etymologické (Machek 1997; Rejzek 2015) a frazeologické (Čelakovský 1852; Čermák et al. 2009; Flajšhans 2013; Mrhačová 1999; Zaorálek 1947). Ze sbírek lidové slovesnosti se jedná především o sbírky písní (Erben 1864; Sušil 1860), pohádek (Erben 1976; Němcová 1978) a pověstí (zejména Jirásek 1840; v konkrétních případech se však přihlíží též k regionálním sbírkám pohádek a pověstí), dále o pranostiky (Vašků 2002), snář (Klempera 1990) a pověry (Košťál 1895; Pejml 1941; Nahodil & Robek 1959).

### 4. 2. Metodologie

Rekonstrukce jazykového obrazu vybraných druhů, resp. rodů, ptáků vychází ze struktury, již představila Šťastná s oporou o dílo Anny Wierzbicke a Doroty Piekarczyk. Zmiňované lingvistky byly přesvědčeny, že pojmy, které lze zařadit do stejné kategorie,

realizují též shodný *definiční model*. Ten se skládá z jednotlivých složek, tzv. *domén*. Domény popisují v kognitivní definici různé aspekty významu a jsou si navzájem rovnocenné. Pro kategorii zvíře stanovila Šťastná (2015, 2017) čtyři domény, z nichž některé mají také dílčí složky, tzv. *subdomény*:

**1. Místo, kde zvíře žije** – zvíře se může vyskytovat ve svém *přirozeném prostředí* (divoké zvíře; k typu prostředí v některých případech odkazují druhová jména zvířat, např. zajíc polní) nebo v *prostředí stvořeném člověkem* (domácí zvíře; a) místo sloužící k chovu: kurník, holubník apod.; b) prostor, do něhož člověk zvířata zavírá: klec apod.).

**2. Fyzické vlastnosti zvířete**

a. Velikost zvířete – v této doméně vychází Šťastná z publikace Wierzbicke (1985), která pro další rozdělení užívá lidské tělo coby měřítko velikosti zvířat:

- i. zvířata, která člověk uchopí jednou rukou a vejdou se mu do dlaně (myš),
- ii. zvířata, která člověk uchopí oběma rukama a vejdou se mu do náruče (kočka),
- iii. velká zvířata, která však nejsou větší než člověk (liška, vlk)
- iv. zvířata, která jsou větší než člověk (slon, kráva),

b. Vzhled zvířete,

**3. Chování zvířete**

- a. Způsob pohybu zvířete,
- b. Zvuky, které zvíře vydává,
- c. Způsob získání potravy,
- d. Rozmnožování a péče o mláďata,
- e. Chování typické pro daný druh,

**4. Souvislost zvířete se člověkem** – poslední z domén je silně antropocentrická, jelikož lidé hodnotí zvířata dle míry jejich užitečnosti či škodlivosti, bezpečnosti či nebezpečnosti nebo dle jejich hodnotnosti či bezcennosti ve vztahu k člověku. Zvířatům se též připisují nejrůznější lidské vlastnosti, v krajním případě se stávají ztělesněním některé z nich (Šťastná 2017).

V doméně „místo, kde zvíře žije“ rozděluje Šťastná prostředí na „přirozené“ a prostředí „stvořené člověkem,“ přičemž druhé zmíněné dále člení na „místo sloužící k chovu“ a

„prostor, do něhož člověk zvířata zavírá.“ Takové rozdělení do značné míry vyhovuje tradičnímu obrazu světa, v jehož rámci Šťastná své domény formulovala, avšak dochází zde ke zjednodušení vztahu člověka a zvířat. Někteří živočichové (např. myš, pavouk, z ptáků čáp, vlaštovka a další) vyhledávají lidské stavby a osidlují je, třebaže dotčené objekty nebyly za tímto účelem zbudovány a přítomnost mnohých živočichů není shledávána jako žádoucí. Popsaný proces se nazývá *synantropizace*.<sup>8</sup> S ohledem na výše popsané se proto jeví jako vhodné dvojici subdomén modifikovat a připojit k ní další, která by umožňovala postihnout situaci, kdy nedomestikovaná zvířata obývají společný prostor s člověkem (dům) nebo obývají jiné člověkem stvořené prostředí, jehož primárním účelem však nebylo poskytnout živočichům místo k životu. Třetí subdoménou by tedy mohlo být „synantropní prostředí“, tedy prostředí umělé (stvořené člověkem), v němž se přirozeně vyskytují nedomestikovaná živočichové. Navrhovaná struktura domény „místo, kde zvíře žije“ by tedy vypadala následovně: **a) přirozené prostředí, b) synantropní prostředí, c) chovatelská zařízení** (nahrazující původní pojetí prostředí stvořeného člověkem).

---

<sup>8</sup> Kolibáč et al. (2019, s. 13) definuje synantropizaci jako „*pronikání živočichů do stále se rozšiřujících lidských sídlišť a přizpůsobení soužití s člověkem.*“

## 5. Čáp

### 5. 1. Místo, kde zvíře žije

Čáp se zdržuje v blízkosti **vody**, kde hledá potravu. Dalším místem, kde se lze s čápem setkat, jsou **lidská sídla**.<sup>9</sup> Obyvatelé domů, jejichž střechy si vyvolil jako vhodné k hnízdění, jeho přítomnost vítali – považovali ji za magickou zárukou **ochrany domu** před vším zlým. Dům, na němž se čáp usídlil, měl zůstat ušetřen živelných pohrom, jako byly blesky a zejména potom požáry, které české země v minulosti často sužovaly. Proto byla snaha čápy ke stavení přivábit; užívalo se za tím účelem něčeho lesklého, to se na střechy připevnilo, aby se upoutala ptáková pozornost a na střeše se usadil (Košťál 1895). Z četných zmínek o výskytu čápa v okolí lidských sídel lze vyvozovat, že prameny popisují čápa bílého. Ten na rozdíl od čápa černého hnízdí převážně v synantropním prostředí, zatímco čáp černý žije skrytě v rozsáhlých lesních porostech ležících v blízkosti vodních toků a lidským sídlům se vyhýbá (Šťastný et al. 2016).

### 5. 2. Fyzické vlastnosti zvířete

Čáp je **velký** pták (SSJČ). V tomto směru nenaplnuje zcela prototyp ptáka, stanovený Šťastnou (2012), jelikož rozměry čápiho těla nelze označit jako drobné (ani v případě čápiho mláděte, které je sice menší nežli dospělý pták, přes to je ale stále výrazně větší než např. vrabec, jehož Šťastná ve spojitosti s prototypovým ptákem zmiňuje). S přihlédnutím ke klasifikaci Wierzbicke (1985) patří čáp mezi velká zvířata, která však nejsou větší než člověk.

Pozornost poutaly čápy **dlouhé nohy**. Staly se motivační složkou přirovnání *mit nohy jako čáp* nebo pro *čapí nohy* (Mrhačová 1999); tedy mít nepřírozeně dlouhé a **tenké** dolní končetiny. Člověku *čaponohému* se též říkalo *čáp*; dlužno dodat, že toto metaforické přízvisko nesloužilo svému nositeli ke cti (Jungmann 1835). Nářeční *čápat* (nebo *capat*, dem. *capkati*) znamenalo ztěžka, neohrabaně chodit; říkalo se to o dětech, které se chodit teprve učily a váhavě se drobnými krůčky pohybovaly vpřed (Machek 1997). Pro čápa je též charakteristický **dlouhý červený zobák** (SSJČ); měl-li nějaký člověk obzvláště dlouhý nos, byl takzvaně *čaponosý* (Jungmann 1835). Dlouhé červené nohy a červený zobák jsou společné oběma druhům čápa, tyto znaky spolu s hlavou nataženou za letu je odlišují od volavek, s nimiž mohou být za určitých okolností zaměněni. **Peří** těchto ptáků

---

<sup>9</sup> Čáp se tak pohybuje jak v prostředí „přirozeném“, tak v prostředí „synantropním“.

je **bílé** a **černé**, od rozsahu jedné či druhé barvy se odvíjejí jejich druhé názvy. Zástupci rodu **volavka** jsou velcí asi jako čápi, zdržují se u vody a na polích, za letu ovšem mají krk esovitě prohnutý a i jejich zvukový projev je jiný (Dungel et al. 2021). Také staročeské *čáp* se podobá staročeskému označení *čěpě* pro volavku, deminutivem *čiepě*, *čapátko* se mohlo označit mládě nejen čápi, ale i volavčí (ovšem *čapátkové peří* bylo jen volavčí). Machek (1997) se domnívá, že nejstarší podobou je *\*čapl'a* označující pouze volavku a od ní se posléze utvořilo jméno pro čápa.

### 5. 3. Chování zvířete

Na zemi se pohybuje čáp **pomalou chůzí**. Rozvaha a důstojnost, s jakou kráčí světem, se pomítá do frazémů *vykračovat si jako čáp* nebo *chodit jako čáp*, čili stejně pomalu a důstojně jako on (Mrhačová 1999). Čápi kroky, třebaže nikterak rychlé, se vyznačují účelností. Kdo *tak co čáp z konopí vyvázl*, ten si dovedl poradit (obráceně *neví, kudy z konopí* znamená, že si neumí pomoci) a s obtížemi se snadno vypořádal (Čelakovský 1852). O chytrácích se prohlašovalo, že *umí čápem točiti*, kdo však *hřeblem k čápu na stole sedícím střilel*, ten si bláhově počínal (Zaorálek 1947).

Zvukové projevy čápa se popisují různě: buď jsou mu zcela upřeny a přisuzuje se mu **němost**, nebo se současně s tím uvádí, že čáp **syčí a klepe zobákem** (Haller 1969). Sloves označujících klepání se potom užívá vícero: *klepat*, *klektat*, *klepotat* (Jungmann 1835). Srovnání s prototypem ptáka ukazuje, že v oblasti zvukových projevů se nejedná o prototypického zástupce třídy ptáků, jelikož čáp není schopen vyluzovat zpěv. Hlasové ústrojí (syrinx) mají čápi zakrnělý, v důsledku čehož se nemohou hlasově projevovat; tento nedostatek nahrazují vydáváním mechanických zvuků. Klapání zobákem je velmi časté u čápa bílého, zvláště po přiletu na hnízdo, zatímco čáp černý zobákem klope jen zřídka (Šťastný et al. 2016).

Potravu čápa tvoří dle lidové slovesnosti výhradně **žáby**, k čemuž odkazuje jeden z jeho lidových názvů – *žabant*. Lov těchto obojživelníků však pro čápa není snadný, popisuje Jungmann (1835, s. 258): „*žába, když spatří čápa, hned se schová do močidla a umlkne.*“<sup>10</sup> Tradičně nepřátelský vztah panující mezi žábami a čápy se metonymicky užíval pro zachycení napjatého vztahu mezi tyranskou vrchností a jejími poddanými: *mnoho čápů, málo žab* (Kott 1878). Potravní preference čápů se však neomezují pouze na konzumaci

<sup>10</sup> Za tzv. *močidlo* se označovala smrdutá louže, močál, ale i bahno (Jungmann, 1835).



obojživelníků, třebaže ti zaujímají nezanedbatelnou část úlovků. Potrava čápa bílého i černého je výhradně živočišná – vedle žab loví tyto ptáci také další obratlovce (ryby, drobné savce) a řadu bezobratlých (hmyz, měkkýše atd.) (Šťastný et al. 2016). Jisté pochyby o stravě čápů vyvolává přísloví vztahující se k člověku, který z ničeho nic zmizel: byl *ten tam, co by ho čápi sklektali* (Flajšhans 2013).

V pranostikách zůstalo uchováno povědomí o tom, že čápi jsou **tažní** ptáci: v určité části roku z krajiny mizí a na jaře se do ní opět navrací. Říkávalo se *Na svatého Řehoře led plave do moře, žába hubu otevře, čáp letí od moře* (PSJČ). Je známo několik variant této pranostiky, nejkratší z nich se omezuje pouze na konstatování, že v danou dobu čáp letí od moře (vrací se zpět), ta nejdelší naopak k uvedené verzi ještě přidává poučení *liný sedlák, který neoře* (Vašků 2002). Čáp černý i čáp bílý zimují v Africe, jejich migrační cesty jsou různé, shodují se však v tom, že musejí překonat Středozemní moře (Cepák et al. 2008); v tom se pranostika nemylí. Přilet čápů ze zimovišť **zvěstoval příchod jara**. Navrátil-li se čáp příliš brzy, hrozilo mu, že nesežene dostatek potravy, proto musel přilet správně načasovat; tato úvaha se stala zdrojem pro metaforu *každý čáp má svůj čas* (Kott 1878). Nástup „opravdového“ jara stvrdila teprve kombinace následujících faktorů: *kukačka, která v březnu kuká, čáp, který tluká, a divoké kachny na přiletu oznamují teplé jaro* (Vašků 2002). O tom, že výskyt těchto ptáků v krajině lidé pozorovali, svědčí též pranostika spojená se srpnovým termínem jejich odletu zpět do teplých krajů: *Na svatého Jana štětí, čápi do Teplíc (tepla) letí* (Vašků 2002).

**Hnízda** si bílí čápi s oblibou staví **na střechách** budov. Sledování ptačího **páru** pečujícího o **čápata** patří dodnes k zajímavým kratochvílím, dříve však mělo i praktický význam – *když čápi přikrývali na hnízdech svoje mladé*, usuzovalo se z jejich chování, že *bude pršet* (Vašků 2002). Hnízda těchto ptáků se těšila pověrečné **nedotknutelnosti** – lidé se obávali, že čápi, jimž byla vybrána mláďata, si povolají hejno soudruhů, kteří v zobácích přinesou žhavé uhlíky, ty svrhnou na škůdcovo stavení a z několika stran ho tak zapálí. Z uvedeného vyplývá, že vztah čápů a ohně nabýval různých podob; nezřídka byl proto jejich pohyb v blízkosti stavení sledován s obavami: *sedne-li čáp na střechu stavení, oznamuje prý, že tam vznikne oheň*. Přítomnost čápího hnízda však v představách lidí přinášela domu štětí; to se obvykle vztahovalo i na čápa samého. Nehrozilo mu proto ze strany člověka žádné nebezpečí – tradovalo se, že kdo zabije čápa (nebo k zabítí

napomůže zapůjčením zbraně), zabije tím i vlastní štěstí. Nepřízeň štěstěny by se projevila např. ztrátami v hospodářství v důsledku ochoření dobytka (Košťál 1895).

#### 5. 4. Souvislost zvířete se člověkem

Blízké sousedství čápů a lidí skýtalo řadu příležitostí ke studiu chování těchto ptáků. Kupříkladu blížila-li se smrt hospodáře, stěhovali se pryč čápi z jeho stavení. Také mladí, zamilovaní lidé usuzovali z chování čápa, jaká **budoucnost** je čeká: letící čáp zvěstoval brzký **sňatek**, kráčejíci pak **námluvy** v témže roce a uzření stojícího čápa dávalo tušit, že rok uběhne bez větších změn (Pejml 1941). Zvláštní místo zaujímaly v předvídání budoucnosti sny. Výklady zjevení čápa ve snu mají obdobně ambivalentní charakter jako spojení čápa a ohně v pověrách; realizují se v nich hodnoty kladné i záporné. Se symbolikou světových stran je spojen směr čápa **letu**: letí-li čáp k východu, budoucnost přinese bohatství, západní směr naopak značí budoucí chudobu, severní smrt a jižní prorokuje přírůstek do rodiny (Klempera 1990). Stejně jako jsou dvojice světových stran opozitní (v rámci dvojice i dvojice mezi sebou), také hodnoty s nimi asociované jsou polární: **bohatství – chudoba, smrt – dítě** (zastupuje život).<sup>11</sup>

Již bylo naznačeno, že vzhledem k povaze zmínek o tomto ptačím rodu v lidové slovesnosti se nejspíše jedná o čápa bílého, zdržujícího se v blízkosti lidí. Není tomu ovšem tak, že by se staří Čechové s oběma druhy na základě jejich odlišných ekologických nároků nesetkávali, a tudíž je neznali. Čápy lze od sebe snadno rozpoznat, což reflektují nejen jejich vědecké druhové názvy, ale i jména lidová: čápu černému se říkalo *šatan, bačár, bočan, bočán* nebo *bočár*, čápu bílému potom *bohda, bogdál, bugdal, bohdan* neboli dárce „boha“, čili hojnosti (Haller 1969; Machek 1997). Spojení čápa s **bohatstvím** se promítlo i do výkladu snů: zjevil-li se spícímu člověku čáp a dotýčný jej chytil, zvěstovalo to povýšení v zaměstnání. Pakliže bylo z ptáka následně ve snu škubáno peří, zaručovalo to budoucí obohacení se (Klempera 1990). Také v dětských říkankách a počítadlech je možno nalézt čápa; v souvislosti s bohatstvím například u Bartoše (1898, s. 46):

---

<sup>11</sup> Lurker (1999) vykládá opozitnost symbolických významů spojených se světovými stranami za pomoci každodenní lidské zkušenosti. Většinu populace tvoří lidé s dominantní pravou rukou, proto je pravá ruka hodnocena jako ta důležitější a pojí se s ní úspěch a štěstí. Levá ruka je naopak nešikovná a může přivodit neštěstí. Na základě opozice vpravo – vlevo se vysvětlují i odlišná hodnota světových stran: východní a jižní strana je „pravá“, tedy dobrá a správná, denní; zatímco západní a severní strana je „levá“, tedy nedobrá, noční.

*Čáp letí po poli,  
husička ho dohoní.  
Kam ty, čápe, kam letíš?  
Do zlatej komory.  
Co tam budeš dělati?  
Zlato, stříbro lámati.  
Kam ho budeš dávati?  
Císařovej cíerce,  
na ty zlaté věnce.<sup>12</sup>*

V širokém slova smyslu lze čápa asociovat s **plodností** – finanční (rozmnožení majetku), ale zejména s plodností **biologickou**, což naznačuje role čápa coby posla jara. Kupříkladu popěvkem *Čápka letí, / čáp za ní, / čápka spadla, / čáp na ní* byl doprovázen tanec naplněný erotickým obsahem (Navrátilová 2012). Lidová mluva se i přese svou častou přímočarost v jistých oblastech uchýlovala k poetickým výrazům, s jejichž pomocí sdělovala skutečnosti, o kterých nebylo vhodné se vyjadřovat explicitně. Symbol čápa užívala lidová mluva k označení užití ochranných prostředků při pohlavním styku, např. *my si čápa zajistili, zavázali jsme mu křídla*. Věřilo se také, že když se před svatbou nasype mák do nevěstina střevíce, čáp, který na něj bude chodit, bude pochutinou omámen a netrefí do stavení novomanželů (dojde tak opět k **zábraně početí**). Pakliže muž přivedl ženu do jiného stavu, jedním z možných způsobů, jak obejít přímé označení **těhotné ženy**, bylo konstatování *štípul ji čáp do nohy* (Navrátilová 2004).

Těhotenství bylo v minulosti pokládáno za skutečně výjimečné období, a bylo proto chápáno daleko vážněji nežli dnes. Žena se od momentu zjištění otěhotnění ocitala v konstantním ohrožení, jelikož její *jiný stav* představoval **pomezí stádium** – zvláště jednalo-li se o prvorodičku, která mateřstvím měla naplnit svou ženskou roli. Celé období od těhotenství, přes porod až po konec šestinedělí bylo obestřeno bázni a pověřivostí, jelikož vystavovalo velmi zranitelnou ženu působení nepříznivých sil (Christou 2020). Zvýšená pozornost se během těhotenství soustředila na zkoumání přírodních jevů, zejména potom na chování zvířat; obojí dovedlo napovědět, co se může nastávat matce a jejímu plodu přihodit. Bližící se **porod** zvěstovala dvojice ptáků: čáp a vrána. Svědectví o jejich významné roli se uchovalo ve frazeologii: *už okolo nich (kolem jejich stavení)*

---

<sup>12</sup> Erben (1864, s. 29) uvádí výrazně vlastenecky zabarvenou variantu.

*létá čáp/vrána, už k nim čáp/vrána hledá cestu* nebo *už brzo u nich zaklepe čáp/vrána* (Haller 1974). **Narození** dítěte bylo i přes jeho zjevný fyzický průběh zahaleno tajemstvím a opředeno dohady, někdy se tak ovšem činilo záměrně. Zvídavé děti se dotazovaly svých rodičů, jak přišly na svět, a ti pro ně měli pohotovou odpověď: před časem *jim čáp přinesl děťátko* nebo zkrátka *přiletěl k nim čáp* (Mrhačová 1999).

Přirůstek do rodiny znamenal velkou změnu v životě mladého páru, zejména pro ženu, opatrovatelku domácího krbu se mnohé změnilo. Zvláštní místo zaujímá ve frazémehch tematizujících čápa jako nositele dětí domov v základním smyslu dům, jak jej definuje Vaňková (2015). Intimitu tohoto prostoru přilet čápa nejprve zásadně narušil (a následně pozměnil): *čáp jim zaklepal na dveře/okno, čáp rozbil/vyrazil okno* (Haller 1974). Střecha, okno a dveře (spolu se zdmi) oddělují bezpečný vnitřek domu, intimní svět člověka od vnějšího přírodního, nebezpečného světa. A právě z něj přichází do rodiny nový, kulturou dosud nezformovaný člen, jehož je třeba do společenství postupně začlenit. Představy o původu dětí v sobě nesou stopy mytického myšlení: novorozence nacházel čáp v lesích, kde byly na houbách, anebo je vylovil z vody (Košťál 1895). Dalšími místy, odkud děti pocházely, byly louky, rostliny, skalní rozsedliny, kamení, lomy, jámy apod. Vedle čápa a vrány byla za nositelku dětí považována i porodní babička nebo jiná stvoření: liška či vodník. **Chlapce** přinášel čáp, dívky vrána. Rozdělení jejich rolí může vysvětlit vznešenost a exotičnost konotovaná čápem, zatímco vrány jsou ptáky všedními a nepříliš ceněnými stejně jako dcery, jejichž narození v tradiční společnosti doprovázela menší radost než v případě chlapců, jimž se nemuselo chystat věno. Povít dědice a pokračovatele rodu toužila většina mužů, ti bezdětní čelili v hospodách posměchu od „ženáčů“ s dětmi (Navrátilová 2004). **Bezdětnost**, a tedy nepožehnanost svazku se vyjadřovala opisně slovy *čáp u nich nezaklepal* (PSJČ).

## 6. Holub

### 6. 1. Místo, kde zvíře žije

Holub může žít divoce (h. **divoký**), nebo je **chovaný** člověkem (SSČ). Jedná-li se o holuba **domáciho**, řadí se do kategorie domácích zvířat, resp. do podkategorie hospodářských zvířat (konkr. drůbež). Stejně jako u jiných druhů drůbeže se i u holuba rozlišuje, zda se jedná o samce (**holub**), samici (**holubice**) nebo o mládě (**holoubě**). Holub domácí, jemuž se dostává pravidelné lidské péče, žije v **holubníku**.<sup>13</sup> Tato budka, stavba ap. vytvořená člověkem pro chov holubů představuje **místo s nedostatkem řádu** a pořádku, což dokládají frazémy *chodit někam jako do holubníku* (přicházet nepravidelně a podle libovůle), *dělat z něčeho holubník* (znevažovat něco nedodržením toho, dělat někde nepořádek), *je to tu jak v holubníku* (je tu nedisciplinovaný ruch, neklid a nepořádek). Nepravidelné přílety do holubníku a odlety z něj nejspíše motivovaly též vznik frazému *vyletět odněkud jako holub z holubníku* (spěšně, předčasně a nezdvořile, poněvadž se tak děje bez rozloučení) (SČFI 1).

Při četbě sbírek lidové slovesnosti není snadné rozlišit, kdy se hovoří o holubu domácím a kdy o holubu divokém, zpravidla to ani nelze. Způsoby života obou typů holubů se navzájem velmi podobají (jak konstatují ornitologické práce, které se při popisu divoce žijících druhů holubů odvolávají na srovnání s jejich domestikovaným příbuzným, srov. Černý 1997; Šťastný et al. 2005). Jistou indicií poskytují v lidových písních vzácné zmínky o prostředí, v němž se holub pohybuje. V Erbenově sbírce písní se nalézají čtyři písně a v Sušilově další tři písně, v nichž holub vylétá na **dub** (nebo na něm sedí). Žádná jiná dřevina (s výjimkou ojedinelého buku) nebyla zmíněna ani v písních, ani v jiných ze zkoumaných pramenů slovesnosti. Přes to by se ve vybraných případech dalo uvažovat, že se jedná o některého z divoce žijících holubů. Holub hřivnáč i holub doupňák obývají lesní porosty všech druhů, tedy i listnaté, a hnízdí v korunách stromů (Šťastný et al. 2005).<sup>14</sup>

Specifickým místem, kde se holub dále zdržuje, je **střecha**. Nachází-li se holub v těchto končinách, pojí se s tím vysoká míra **nejistoty** (lapení). Tu vyjadřuje *lepší vrabec v hrsti*

---

<sup>13</sup> Specifická situace nastává u zdivočelých holubů domácích, ti jsou ovšem v práci řazeni k holubům divokým.

<sup>14</sup> V úvalu je však třeba vzít také skutečnost, že dub byl u Slovanů posvátným stromem zasvěceným bohu Perunovi (srov. Profantová & Profant 2000), tudíž tento motiv v písních je spíše výrazem konvence nežli znakem prokazatelně poukazujícím na divokého holuba.

*nežli holub na střeše* (SSJČ), neboli je výhodnější mít méně jistého, nežli více nejistého. *Holub na střeše* (SČFI 2) označuje naději na značný zisk, ale tato naděje se dosti pravděpodobně nemusí naplnit. Velmi neseriózní je potom počínání *prodávat holuba na střeše* (Zaorálek 1947), které slibuje nebo nabízí k prodeji něco, co dotyčný ještě nemá ve svém držení.

## 6. 2. Fyzické vlastnosti zvířete

Holuba označuje SSČ za **středně velkého** ptáka, v tomto ohledu tedy nenaplnuje představu prototypového ptáka, který by měl být drobný (srov. Šťastná 2012). S přihlédnutím ke klasifikaci Wierzbicke (1985) se holub řadí mezi zvířata, která člověk uchopí oběma rukama a vejdou se mu do náruče. Třebaže se ve folklorním materiálu v hojné míře vyskytují **deminutiva** utvořená od holuba (holoubek) a holubice (holubička, holuběnka), nevztahují se k velikosti ptáka, nýbrž vyjadřují kladný vztah k osobě, již holub či holubice v textu zastupuje. Takovou osobou může být rodinný příslušník nebo mládenec či dívka:

*Co jsi zabil, myslivečku,  
že máš zbarvenou flintičku?  
Já jsem zabil holubičku  
na tom našem jetelíčku.*

*To nebyla holubička,  
to byla naše sestřička!*  
(Erben 1864, s. 479).

Barva **peří** holuba je **sivá** či **bílá**. Praslovanskému *golǫbъ* je příbuzné latinské *columbus* a *columba* (mezinárodní vědecký název rodu holub). Indoevropský kořen tohoto slova označuje různé barvy, mezi nimi též šedou (Rejzek 2015). Od ptačího jména jsou napříč slovanskými jazyky odvozeny též názvy pro modrou barvu: ruské *golubój*, ukrajinské *holúbyj* a polské *gołębi*. Dle Machka (1997) mají zástupci rodu houby *Russula* (česky holubinka) stejnou barvu jako některé druhy holubů.

### 6. 3. Chování zvířete

Holub **dovede létat**. Tato jeho vlastnost má významnou roli v pojetí **duše** a **smrti** v lidové kultuře. V lidovém myšlení panovala představa podvojně existence duše a těla, přičemž tělo bylo jakousi schránkou, v níž duše po dobu života setrvávala a již s okamžikem smrti opouštěla – obecně rozšířeným přesvědčením bylo, že tak činí v podobě obláčku či bílé páry. Mohla se ale také proměnit v nějakého ptáka; pakliže byla zlá, nabývala podoby havrana, krkavce nebo vrány (Navrátilová 2004). Protikladem havrana, ztělesňujícího lidskou špatnost, je v křesťanském kontextu holubice, která se na rozdíl od havrana navrátila poté, co ji Noe během potopy světa vypustil z archy, aby mu přinesla zprávu o průběhu potopy. Holubice symbolizuje Ducha svatého a také **ctnostnou** lidskou **duši**, která se v její či v holubově podobě vznáší do nebe (Lurker 1999; Royt & Šedinová 1998).

*Přiletěli dvě holoubci,  
sedli sobě na zvonici.*

*A tak překrásně houkali,  
jakoby hrany zvonily.*

*Jak sirotci uslyšeli,  
hned na krchov pospíšili.*

(Sušil, 1860, s. 109)

V holubici se v prozaickém folkloru **proměňovali** také **lidé** či jiné bytosti po vysvobození ze zakletí: kupříkladu v regionálních pověstech byla zaznamenána metamorfóza v holubici v případě ohnivého muže, jemuž byly odpuštěny jeho hříchy (srov. Sílová 2003, s. 118), obdobně se tomu tak stalo u zbojníka, který učinil pokání (srov. Kulda 1946, s. 156). V pohádkách nastala situace trojí: a) lidé byli prokleti v holubici (srov. Erben 1976, s. 58; Němcová 1978, s. 189), b) po vysvobození setnutím hlavy vyletěla z mrtvého těla bílá holubice (srov. Němcová 1978, s. 43, 106) nebo c) lidé se dobrovolně proměnili v holubici se záměrem někomu pomoci (srov. Němcová 1978, s. 138, s. 207).

Holubi se sdružují do **hejn**. Větší množství těchto holubů poutá pozornost; ačkoliv forma frazému *střílet mezi holuby* evokuje pronásledování holubů střílbu, frazém nelze chápat doslovně. Rozumí se jím totiž konstatování, že někdo lže (Kott 1878). Obdobně negativně zabarvené prohlášení, že si někdo *vybírání holuby z nosu*; takový člověk si prstem čistí nos

a holuby se miní kousky zaschlého nosního hleny (Mrhačová 1999). Holubem se tak přeneseně u člověka označuje látkový somatismus. Není bez zajímavosti, že s plurálovou podobou substantiva holub se děti (i dospělí) dříve mohly setkat také v hádance *Okolo parubů hejno bílých holubů*, popisující rovněž somatismus (ústa) a hejnem bílých holubů byly míněny zuby (Bartoš 1898).<sup>15</sup>

Repertoár zvuků, jež holub vydává, je široký, což v češtině dokládá množství sloves (a jejich případných derivátů) a citoslovcí, která jej popisují: holub *vrká, houká*, bublá (SSJŠ), *cukruje, brouká, dudlá, bubnuje* (Haller 1969), ale též *lká* a *úpi* (Kott 1878). Z citoslovcí se potom jedná o *vrkú, cukrú* a *kukrú* (Haller 1969). Hlas holuba plnila lidová transkripce stejně jako v případě kukačky žertovným obsahem, u holuba však poukazuje na jeho **potravní preference**:

*Hu, hu, hu!*  
*hu! sedláčku chudý, chudý,*  
*nasej hrachu*  
*nasej hrachu, všudy,*  
*pro mé staré zuby.*  
(Košťál 1895, s. 113).

Žádný z uvedených popisů zvukových projevů holuba, jakkoliv pestrých, nelze označit za zpěv – ani v této oblasti se tedy nejedná o prototypického ptáka ve smyslu, v jakém jak jej stanovila Šťastná (2012). Sloveso vrkat se stalo základem přirovnání *vrkat jako holub/holoubek*, které lze vyložit dvojím způsobem: být slepě zamilovaný, často směšný svému okolí, nebo mluvit mazlivě, zamilovaně (Mrhačová 1999).

Zvlášť nápadně se holubi projevují v čase námluv – samci vyletují do vzduchu za hlasitého tleskotu křídel, opisují ve vzduchu kruhy a vzápětí se opět snášejí na zem, kde prohánějí ostatní, houkají a nafukují se (Haller 1969). Pozorování holubí rivality nejspíše stálo u zrodu přirovnání *nadýmat se/nafukovat se jako holub* (SSJČ), popisující **pyšné** a povýšené chování. Prokazování nedostatečné úcty ostatním lidem, ba dokonce pohrdání jimi se zrcadlí i ve frazému *jiné lidi má za holuby* (Zaorálek 1947). A navíc kdo *se točí/vrtí jako holub na báni*<sup>16</sup>, ten před zrcadlem stojí a zálibně se prohlíží; ani druhý výklad tohoto

<sup>15</sup> Hádanka se objevuje také ve variantě *Okolo prorubu hejno bílých holubů* (Mojžíš, 1899).

<sup>16</sup> Motivací zmiňovaného přirovnání nemusí být nutně holub coby živý tvor, jako pravděpodobná se jeví možnost, že se jedná o větrnou korouhvičku v podobě holuba.



frazému neslouží označované osobě ke cti – dotýčný se projevuje nervózně, otáčí se na všechny strany a překáží při tom ostatním (SČFI 1). Pozorování chování holubů se okrajově promítlo též do pranostik. Pranostikám jakožto projevům magického myšlení je cizí faktor náhody, a protože se v nich uplatňuje cyklická koncepce času, usuzují podobu budoucnosti na základě sledování současnosti (Kajfosz 2006). V naivním pojetí fungování světa tedy mělo vytrvat pěkné počasí, *když se holub hřivnác zhusta ozýval*, a pršet mělo, *když se holubi silně koupali a když přilétali pozdě večer do holubníku* (Vašku 2002).

#### 6. 4. Souvislost zvířete se člověkem

V minulosti bylo vyšlechtěno mnoho **plemen** holubů; jejich komentovaný výčet uvádí např. Haller (1969). V pozadí frazému *dobří holubi se vracejí* pravděpodobně stojí povědomí o vynikajícím **orientačním smyslu** holubů (pro něž se ostatně tyto ptáci užívali jako **poštovní** holubi). Ovšem jak píše Mrhačová (1999), vyjadřuje se zde přirozená tendence člověka tíhnout domů. Výraz domov se skládá ze dvou vzájemně souvisejících významových aspektů: bydlení a rodné místo. V případě zmiňovaného frazému se uplatňuje významové centrum související s rodovými kořeny a s primární rodinou – obojí se pojí s místem, jímž může být rodný dům či dům/byt, v němž člověk vyrůstal, ale též rodný kraj a rodná zem (Pacovská et al. 2021). Pojí se též s hodnocením – osobu nenavracející se do místa, odkud vyšla a kde získala první životní zkušenosti, není možné nazývat opravdovým, poctivým **rodákem**; stává se odrodilcem.

Chování holubů bylo motivováno též jejich hospodářským významem, lidé si je oblíbili pro chutné **maso**.<sup>17</sup> Konzumace masa těchto ptáků se odráží ve frazému *čeká, že mu budou pečení holubi létat do huby*, který se užívá pro označení člověka, jenž se chce mít dobře bez práce. Podařilo-li se někomu zařídit si pohodlné živobytí, prohlašovalo se o něm, *že mu létají pečení holubi do úst* (Zaorálek 1947). Holub tak byl nepřímou spojován s **leností**. S holubem se též spojovaly oba póly inteligence. Člověk, o němž se prohlašovalo, *že má holuba* nebo *že má holuby pod čapkou*, byl podle všeho **chytrý** (Zaorálek 1947). Ovšem nešťastník, o němž vešlo ve známost, *že neumí holubů lapati*, byl v očích ostatních lidí **hlupákem** (Kott 1878). *Nebyl než holub* (Čelakovský 1852).

---

<sup>17</sup> S holubářstvím bylo v minulosti spojeno množství pověr, většina z nich byla odrazem snahy udržet nestálé holuby v blízkosti holubníku nebo naopak přilákat holuby cizí se záměrem rozšířit vlastní hejno na úkor souseda (srov. Košťál 1895; Pejml 1941). Z důvodu limitovaného rozsahu textu se však práce musí omezit pouze na toto konstatování a jednotlivé pověry dále charakterizovat nebude.

Takový člověk se snadno *zapletl co holub v koudeli*, čili dostal se do potíží, byl v bryndě (Čelakovský 1852). Holubi coby domestikovaná zvířata vykazovali jisté známky **důvěřivosti**, což se odráží ve frazémeh *zastřelil holuba*, neboli obalamutil důvěřivého člověka, a v *dělat někomu holuba*, tedy nechat ze sebe tahat peníze (Zaorálek 1947).

Holubici se i dnes připisuje **mírnost**. *Holubičí povaha* člověka se vyznačuje nekonfliktností a laskavostí, její oblibu naznačuje i existence přirovnání *mírná/krotká jako holubice* (Mrhačová 1999). Přisouzení krotkosti právě holubici (namísto holuba) patrně nebude náhodou – poslušnost, podřízenost manželovi tvořila neodmyslitelnou součást tradičních požadavků kladených na ženu v minulosti. Vyplyvalo to dílem z představy ženy jakožto slabšího pohlaví, zejména však z tradiční dělby rolí, vyrůstající z Božího řádu. Muži připadla role zodpovídající zejm. hmotně za manželku i rodinu, žena naopak měla za úkol zajistit manželovu domácí spokojenost a přispívat k jeho sociální a hospodářské prestiži (Christou 2020).

S oblastí milostných vztahů byl **holub** symbolicky spjat velmi úzce; v českých lidových písních se často vyskytoval v **páru s holubicí**. Společně zastupovali pannu a mládence, mezi nimiž vznikl či se teprve rodil romantický cit. Připodobňování zamilované lidské dvojice právě holubům (nebo hrdličkám) může pramenit z dlouhodobého pozorování párů těchto ptáků v období námluv. Holubi domácí i divocí si při toku projevují náklonnost různými „něžnostmi“, např. vzájemným probíráním peří na hlavě a na krku nebo vzájemným krmením (Šťastný et al. 2005).

Dívky toužící po mláďenci se uchýlovaly k praktikování **milostné magie**. V jednom z rituálů sehrál významnou úlohu právě holub. V předvečer svátku sv. Vojtěcha (nebo sv. Jiří) <sup>18</sup>se dívky vypravily do dubových či bukových lesů chytit mláďe divoče žijícího holuba (h. hřivnáče nebo h. doupňáka), které dosud nebylo schopno letu. Pro své účely potřebovaly získat samečka, holubička se jim vzhledem k nenaplnění zákona podobnosti nehodila. Dívka ptačí mláďe po určitou dobu tajně doma krmila, dokud dostatečně nevyrostlo a neumělo létat. Potom se s ním jednoho brzkého rána nikým nespátřena postavila do „černé kuchyně“ pod komín, provedla několik dílčích magických úkonů, načež jej vyhodila do výše za odříkávání:

---

<sup>18</sup> Pejml (1941) uvádí předvečer svátku sv. Vojtěcha, ovšem Navrátilová (2012, s. 158) s odkazem na Krolmuse uvádí předvečer svátku sv. Jiří.

*Ulítni holoubku komínem ven.  
Jen si mne Jeničku, jen si mne vem.  
Ulítni, holoubku, na svou stranu.  
Jak já tě, Jeničku, přec dostanu*  
(Pejml 1941, s. 70).

Symbolika uchovávaná z generace na generaci představy o lásce a manželství patří dle Navrátilové (2013) k nejpracovanějším kódům lidové tradice. Svět ptáků představoval nevyčerpatelnou studnici inspirace pro milostnou poezii. Díky umění létat nsvazují ptáky hranice pozemního prostoru, a tak byli ideálními prostředníky pro vyjádření romantických tužeb. Nezřídka vystupují jako **poslové milostných vzkazů** – takovou roli též plní holub i holubice v lidových písních.

*Pršelo, bylo tma,  
holubinka zmokla,  
nemohla doletět  
k Nanince do vokna.*

*Nanince do vokna  
zkázání vyřídít:  
Zkázal tě Naninko  
Syneček pozdravit.*  
(Sušil 1860, s. 325)

Milostná korespondence byla důležitým prostředníkem dvoření; psaní dopisů však v minulosti nebylo samozřejmostí (zejm. kvůli nízké gramotnosti), docházelo k němu jen za zvláštních okolností – zpravidla když milý vykonával povinnou vojenskou službu (Navrátilová 2012). Nucené odloučení milenců v důsledku odvedení milého na vojnu častokrát vyústilo ve sňatek **osamělé dívky** s jiným mládcem, čehož se odvedenci právem obávali.

*Vyletěla holubička  
přes ten panskej dvůr,  
zaplakala, zaželila,  
že nebudeš můj!*

*Mlč Handulko, mlč nepláč,  
vono bude zas jináč:  
bude-li v tom vůle boží,  
sejdeme se zás.*  
(Erben 1864, s. 461)

Dvoření ve šťastnějších případech završila **svatba**. Již bylo naznačeno, že holub a holubice symbolizovali mileneckou lásku, symbolickou úlohu však zastávali i ve svatebních rituálech. Ve svatební obřadnosti představovali manželskou vzájemnost, **svornost**, lásku a věrnost; holubička jako symbol nevinnosti a mírnosti byla ve svatebních proslovech přirovnávána k nevěstě (Navrátilová 2013). Svatba tvořila přechodovou situaci v životech ženicha a nevěsty, pojily se s ní proto četné věštby budoucnosti novomanželů. Kupříkladu spatří-li novomanželé letět holuba s holubicí, čeká je **šťastné manželství** (Pejml 1941). Budou *spolu žít jako dva holoubci (hrdličky)*, svorně a s úctou jeden ke druhému (Mrhačová 1999).

## 7. Kukačka

### 7. 1. Místo, kde zvíře žije

Kukačka obývá **lesní** prostředí (SSČ). V lidových písních se kukačka ozývá usazena na dubu, buku, olši nebo jedli a jalovci, mimo les se zdržuje též v oboře či bažantnici, ale i na **polích** a na **lukách** (Erben 1864; Sušil 1860). Na polích měla prý při žních dohlížet na pracující a pokřikovat na ospalé čeledíny. V blízkosti lidských obydlí se tento plachý pták zřejmě tak často nevyskytoval, zahlédly-li jej však přece mladé dívky na zahradě, obávaly se, že jim kukačka svým kukáním přišla zvěstovat brzkou ztrátu věnečku, a odháněly ji proto košťaty (Košťál 1895). Panenství, jehož atributem věneček byl, představovalo vysokou hodnotu; ztráta panenství by tedy pro dívky (a jejich rodiny) znamenala ztrátu cti a velkou pohanu, zvláště pokud by se staly svobodnými matkami (Christou 2020).

### 7. 2. Fyzické vlastnosti zvířete

Celkovému vzezření kukačky nevěnovala lidová tvorba velkou pozornost, patrně v důsledku skrytého způsobu života tohoto ptáka, jehož přítomnost v kraji prozrazoval převážně výrazný hlas. Kukačka dorůstá **velikosti holuba**, tudíž se řadí do kategorie zvířat, která člověk uchopí oběma rukama a vejdou se mu do náruče (srov. Wierzbicka 1985). V aspektu velikosti tedy kukačka nenaplnuje představu prototypického, drobného ptáka (srov. Šťastná 2012).

Kukačka byla pro svůj vzhled lidem zaměňována s jestřábem a ostřížem; tuto záměnu ilustruje několikero lidových pojmenování, jež uvádí Klůz (1977). Tato jména ovšem pravděpodobně neoznačovala jestřába a ostříže v dnešním slova smyslu, nýbrž ptáka jiného – krahujce obecného. Krahujec v minulosti dostal řadu jmen, než se v nomenklatuře ustálil jeho současný název, kupříkladu se jmenoval právě jestřáb nebo ostříž (srov. Klůz 1977). Záměna kukačky s krahujcem obecným je pravděpodobnější než v případě o něco většího jestřába lesního nebo naopak menšího a vzhledově poněkud odlišného ostříže lesního (srov. Dungel et al. 2021). Bez ohledu na terminologické nejasnosti se věřilo, že kukačka se v některého z dravců proměňuje, hospodyně si ji proto předcházely a sypaly jí zrní, aby ve své **dravčí podobě** nepůsobila škody na drůbeži (Košťál 1895). Představa, že se kukačka po dožínkách proměňuje v dravé ptáky zřejmě vycházela z potřeby vysvětlit její náhlou nepřítomnost v kraji způsobenou migračním

chováním, které nebylo lidem neznámé, jak dokládají četné pranostiky s kukačkou spojené.

### 7. 3. Chování zvířete

Jméno kukačky je onomatopoického původu; napodobuje **kukání**, charakteristický hlasový projev tohoto ptáka (Rejzek 2015). Od základní podoby jména se utvořila četná deminutiva: *kukučka, kukavka* (Kott 1878), *kukalka, kukavička, kukalička nebo kukulinka* (Haller 1969). Vedle citoslovce „kuku“ existovalo též „guky guky“ (Jungmann 1835) nebo „gegu“, od něhož byla odvozena žez(h)ulice, další z lidových pojmenování, a od ní následně deminutiva: *žez(h)ulka, zezulka, zezulička, žez(h)ulinka, zezulinka, žez(h)ulenka* nebo *zezulinka* (Haller 1969). Kukáním se ozývá sameček, jemuž se říkalo *kukuk* (Kott, 1878), samička sice nekuká, ale také se ozývá: její projev popisuje Haller (1969) jako bublavé a klesající „klikliklikli“ nebo „kvikvikvikvi“. Kukaččin hlas je **žalostný**, říká Košťál (1895) a uvádí množství lidových příběhů: Kukačka byla prý kdysi krásnou dívkou oplakávající smrt svého jediného bratra. Jednoho dne ji našel plačící u hrobu stát Ježíš Kristus a proměnil ji v kukačku, aby se s bratrem dříve shledala. Od těch dob létá panna v ptáka proměněná po lesích a zahradách a kukáním svého bratra volá. Dle jiné verze předcházela proměně v kukačku nejprve proměna v rostlinu vstavač na místě, kde byl dívčin bratr pochován.<sup>19</sup> Navzdory příběhům o příčinách kukaččina teskného kukání plnila se **lidová transkripce** kukaččina hlasu **žertovným** obsahem: kukačka prý hněvivě volá na dudka chocholatého „Kluku, kluku!“, protože si od ní kdysi půjčil na ptačí svatbu korunku, na níž si kukačka velmi zakládala, a natolik se mu korunka zalíbila, že ji už nikdy nevrátil (Košťál 1895). Jiný příběh praví, že zmiňovaní ptáci jsou zakletí milenci – prokleli se navzájem, protože si z pouti nepřinesli žádný dárek. Kukačka však na dárku od milého stále trvá, a tak na naň volá: „*Kup mi, sukňu, kup mi, sukňu!*“ a dudek odpovídá: „*Už du, du du du!*“ (Bartoš 1898). Přestože kukání nelze upřít jistou melodičnost, ani ono pravděpodobně nesplňuje kritéria pro označení „zpěv“, tudíž v tomto aspektu kukačka nenaplnuje představu prototypického ptáka (srov. Šťastná 2012).

Od ostatních ptáků se pak kukačka odlišuje zejména tím, že si **nestaví vlastní hnízdo**. Pojí-li se s ptáky něco obzvláště úzce, je to právě jejich hnízdní aktivita, jež se stala

---

<sup>19</sup> Po kukačce je pojmenována rostlina vstavač kukačka (*Anacamptis morio*). Dle SSJČ získaly lidové jméno kukačka také další rostliny, jejichž květy nápadně vyčnívají z porostu trav.

vzorem i pro lidský svět. Hnízdo reprezentuje v češtině představu *domova* jakožto rodného místa a bezpečného prostoru, v němž probíhá výchova a dospívání potomků (srov. Šťastná 2012). Kukaččina životní strategie ovšem spočívá v nepozorovaném snášení vajec do hnízd drobných hmyzožravých pěvců (SSČ, SSJČ), kteří se o ně potom namísto ní starají. Tato její vlastnost, rozcházející se se stereotypní (prototypní) představou ptáka, poutala pozornost českého lidu. Potřeba vysvětlit neobvyklé uspořádání světa se projevila v následujícím příběhu: Kukačka jako jediný pták nesvětila svátek Zvěstování Panny Marie a budovala si hnízdo. Za svůj hřích byla potrestána odnětím hnízda a práva starat se o potomstvo (Nahodil & Robek 1959). *Kukačkou* se tak po vzoru tohoto ptáka přeneseně nazývá žena **nestarající se o své děti** či působící rozvrat v jiné rodině (PSJČ). V tradičním jazykovém obrazu světa byla matka obvykle osobou milující, pečující a poskytující ochranu. Mezi ní a dítětem vznikalo pevné pouto. Ideál mateřství však nedocházel vždy naplnění, pro takový případ existovalo např. označení *krkavčí matka* pro ženu zacházející s dítětem neláskyplně, až krutě, nebo macecha čili matka nevlastní (Christou 2020). Ve vztahu k někomu cizímu, kdo (třeba i domněle) zastával výhody na úkor domácího se uplatňovala opozice *vlastní – cizí*, příkládající kladnou hodnotu domácímu, pokrevně spřízněnému. Postavení nemanželských dětí, jimž se přezdívalo *kukačka* nebo *kukaččí mládě* (PSJČ), tak bylo nejisté a problematické. V přírodě se navíc kukaččí mláděta vyznačují schopností po několika hodinách od vylíhnutí vyhazovat ostatní, původní vejce či mláděta z hnízda hostitele, aby si tak zajistila plnou pozornost pěstounů (Šťastný et al. 2005). Z toho pramení přirovnání *je nevděčný jak žežulka* (Košťál, 1895). Pozorování neustálého hladu kukaččích mláděat vedlo také k tabuizaci konzumace kukaččího masa – dítě, které by ho snědlo, stalo by se stejně **nenasytné** jako ona (Pejml 1941).

Kukačka se však u českého lidu přese všechno těšila značné oblibě: oslovení *kukačka* byla mazlivou přezdívkou pro děvčátko (SSJČ), osoba s hezkým, příjemným smíchem se pak *smála jako žežulka* (Zaorálek 1947). *Lepší jedna kukuljenka než tisíc skřivamů*, říkávalo se. Kukačka coby **tažný** pták zvěstovala spolu s čápem a vlaštovkou **příchod jara**, žežulku však lidé viděli (či spíše slyšeli) obzvlášť rádi: *vlaštovka přináší jaro, ale kukačka teplé dny*. Přilet a odlet tohoto ptáka ohraničovaly dva svátky: první kukačky přilétaly po Zvěstování Panny Marie (25. března) a zpět za moře letěly o svátku Nanebevzetí Panny Marie (15. srpna). Jejich přítomnost v kraji potvrzoval v polovině dubna nezaměnitelný hlas: *na Tiburcia a Valeriana musí kukačka kuknout, i kdyby měla*

*puknout*. Dříve však *nezakukala, dokud se nenažrala zeleného ovsu* (Vašků 2002). Toto prohlášení se patrně vztahovalo spíše k období, kdy se oves zelenal, než k jeho faktické konzumaci kukačkou, jejíž potrava se skládá převážně z živočišné složky (Šťastný et al. 2005). Dobré povědomí o tom, v jaké části roku se žežulka v českých zemích vyskytuje, se uchovalo v ironickém prohlášení *Až kukačka na Vánoce zakuká*, tedy nikdy (Zaorálek 1947), vycházející z všeobecně známé nepřítomnosti kukačky v zimě.

#### 7. 4. Souvislost zvířete se člověkem

Kukačka byla pokládána za **věštebného** ptáka. V předvídání budoucnosti měla významnou úlohu denní doba, během níž lidé poprvé slyšeli její hlas: kukání při východu slunce slibovalo **kladné hodnoty** (*šťěstí a blaho obecně*), kukání při západu slunce slibovalo naopak **hodnoty záporné** (*drahota, hlad, mor, vojna*). Z kukání kukačky se usuzovalo, jaké bude počasí: pakliže volala „kuku“, znamenalo to, že bude pěkně, když ovšem volala „patoky, patoky“ nebo „potoky, potoky“, oznamovala brzký déšť (Košťál 1895). V období, o němž se vědělo, že se žežulka ozývá, bylo žádoucí mít při sobě nějaké peníze: kdo kukačku poprvé uslyšel a měl v kapse byť i jen skromný obnos, si mohl být jist, že bude při penězích i po celý rok; kdo však měl kapsy prázdné, prázdnými měly zůstat (Košťál 1895). Kukačku volající po sv. Janu Křtiteli však lidé okřikovali: *Mlč a nekukej na drahotu!* (Erben 1864), protože *kolik dní po sv. Janě kuká, po tolika groších (zlatých) bude korec žita* (Kott 1878). Radost nečinil žežulčin hlas zvláště lidem nepoctivým – kukáním prozrazovala totiž jejich nekalé úmysly a dotyční se obávali, že budou při své činnosti přistiženi a po zásluze potrestáni (Pejml 1941).

„Z ptáků jest Slovanům ptákem bolesti a žele,“ poznamenává o kukačce Čelakovský (1852, s. 496). Kukání tohoto ptáka způsobovalo v minulosti **žal** zejména mladým dívkám, pro něž bylo zásadní dozvědět se, co je v budoucím životě čeká. Mnohé z nich toužebně vyhlížely **svatbu**. V minulosti představoval svatební obřad významný přechodový rituál, činící z neprovdané dívky dospělou ženu. K tomuto momentu směřoval dívčin dosavadní život, aby následně po existenciálně přechodovém období započal život nový, v nové společenské roli, demonstrované např. změnou odívání (srov. Navrátilová 2012). Dívky se proto ptaly kukačky, kdy mohou očekávat sňatek se svým milým. Několikeré zakukání je činilo nešťastnými, protože značilo, že ke svatbě dojde až za dlouhý čas:



*Kukalka kukala kuku:  
„Podej mně, můj chlapče ruku,  
podej ruku, podej pravou,  
zarostla nám cesta travou.*

*Podej ruku, podej vobě,  
že se nedostanem sobě:  
ani za rok, za dvě léta,  
ani do skonání světa!“  
(Erben 1864, s. 151).*

Zamilovaní lidé proto přepočítávali počet zakukání na měsíce, namísto na léta, aby se svatby dočkali dříve (Košťál 1895). V oblasti milostných vztahů se z kukaččina hlasu dalo vyčíst mnohé, dívky zajímalo například to, zda jejich nastávající manželství bude šťastné a jak velkou rodinu založí. Za jistých okolností byla kukačka obdařena dokonce **lidskou řečí**:

*Za našimi humny zelená se,  
sedi tam zezulka, ozývá se.  
Já ju budu poslýchati,  
co ona mně bude povídati.*

*Ona mně žaluje, že je zima,  
že můj milý chodí za jinýma.  
Dyž si chodí, nech si chodí,  
šak sa mu to kdysi všecko shodí.  
(Sušil 1860 s. 370).*

Kukačky se předkové také ptali: „*Kukačko, kukačko! Zakukej, kolik let budu živ nebo živa?*“ (Erben 1864, s. 77). Po položení otázky pečlivě naslouchali: **kolik kuků napočítali, tolik let života měli před sebou.**<sup>20</sup> *Dala mi žežhule lhótu*, pravilo se (Flajšhans 2013). Staří lidé se zaradovali, když žežulku na jaře zaslechli; věřili, že toho roku nezemřou (Košťál 1895). Předzvěsti smrti zaznamenávali lidé s velikou bázni, její

---

<sup>20</sup> Život lidem odměřovala svým pravidelným kukáním nejen živá, ale časem i mechanická kukačka. Pomnožné substantivum *kukačky* nebo též *hodiny s kukačkou* byly hodiny starého typu se zařízením, které ohlašovalo čas kukáním (SSJČ, PSJČ).

příchod věštili např. s pomocí ptáků – blížící se konec životní poutě oznamovali ptáci, kteří se ozývali tajemným, ba přímo strašidelným hlasem (sýček) nebo se nějak nápadně vyskytovali v blízkosti člověka (havrani kroužící nad stavením). V případě kukačky zvěstovalo **smrt** její mlčení jako odpověď na položenou otázku – tazatel se ještě v témže roce měl rozloučit se světem. *Ten už neuslyší kukačku kukat*, říkalo se o starých či nemocných lidech, u nichž již nebyla naděje, že se dočkají příštího jara (Zaorálek 1947). Kukačka tak metonymicky zastupovala jaro coby roční období a v možnosti zaslechnout kukání se prolínala linearita osobní historie s cyklickým vnímáním času.

## 8. Havran

### 8. 1. Místo, kde zvíře žije

Havran polní je jediným zástupcem rodu havran, který žije na území České republiky.<sup>21</sup> Jeho druhový název odkazuje k prostředí, v němž se přirozeně vyskytuje – **pole** (ve smyslu zemědělské). Třebaže v tomto prostředí lidová slovesnost havrana zachycuje, mnohem výrazněji je spojován s místem vykonávání poprav, se **šibenicí**. Spatření havrana ve snu tak mělo značit budoucí trest smrti oběšením (Klempera 1990), obdobně havran kroužící nad stavením zvěstoval, že někdo z domu dobrovolně ukončí svůj život tímž způsobem (Pejml 1941). Dalším prostředím, do něhož folklorní tvorba havrana zasazovala, bylo **bitevní pole**. Z uvedeného vyplývá, že havran byl v dřívějších představách spojován s místy největšího lidského utrpení, stejným způsobem zpodobňovala tohoto ptáka také křesťanská kultura, jež české země po staletí ovlivňovala (srov. Royt & Šedinová 1998).

### 8. 2. Fyzické vlastnosti zvířete

Havrana charakterizuje SSJČ i SSČ jako ptáka z **příbuzenstva vrány**. Takové prohlášení je silně antropocentrické a konotuje buď sdílení genetické informace mezi ptáky rodů vrána a havran, nebo jiný druh spřízněnosti (o vráně se někdy hovoří jako o „družce“ havrana).<sup>22</sup> Zcela jistě lze spatřovat určitou míru spřízněnosti v jejich **vizuální podobnosti**: oba tito ptáci jsou černí a zhruba stejně velcí, havrana však od vrány v dospělosti odlišuje jeho štíhlejší zobák, neopeřená světlá kůže v okolí zobáku a také tzv. „kalhotky“, tedy opeření zakrývající část nohou (srov. Černý 1997; Dungel et al. 2021).<sup>23</sup> Etymologie havranova jména naznačuje vztah také k dalším krkavcovitým ptákům. Praslovanská podoba *\*gavornъ* byla znělou variantou *\*kavornъ* (Rejzek 2015), původní podobou slova ovšem pravděpodobně bylo *\*kavo-vornъ*. První část odkazovala ke **kavce**, druhá potom k vráně (Fialová Karpenková 2005). Jungmann (1835, s. 665) o havranovi uvádí, že „*létá s kavkami*,“ a současně že je „*podobný krkavci, ale menší a ne tak černý*.“ Možnost záměny havrana s **krkavcem** ilustruje staročeské jméno *koba*, jímž se oba tito ptáci nazývali (Machek 1997). Třebaže Jungmann označuje havrana jako menšího ve

---

<sup>21</sup> Rodem havran je míněn český rod havran, mezinárodní nomenklatura řadí český rod havran pod rod *Corvus*, tedy krkavec (srov. Šťastný et al., 2011).

<sup>22</sup> Mírou (ne)příbuzností zmiňovaných rodů se práce vzhledem ke své lingvistické orientaci nezabývá.

<sup>23</sup> Mladí havraní ovšem kořen zobáku opeřený stejně jako vrány mají, proto je možné, že v řadě folklorních dokladů ve skutečnosti vystupoval namísto vrány havran a obráceně.

srovnání s krkavcem, ani v jeho případě nedochází k naplnění představy prototypického ptáka. V klasifikaci Wierzbicke (1985) by se nacházel v kategorii zvířat, která člověk uchopí oběma rukama a vejdou se mu do náruče.

**Peří** havrana je sytě **černé a kovově lesklé**. Tato jeho vlastnost se stala motivací pro přirovnání *černý jako havran* (Mrhačová 1999), adjektivum *havranočerný* (Kott 1878) a ustálené spojení *havraní čern* (Haller 1969). Nerozlučitelnost havrana a černé barvy se zračí ve frazému *spíše havran své černosti zbude...* nežli se něco stane, potažmo změni (Flajšhans 2013). *Bílým havranem* se označovala zvláštnost, odchylka od normy (PSJČ), snový obraz bílého havrana měl potom zvěstovat těžký trest v budoucnosti (Klempera 1990). Charakteristický vzhled tohoto ptáka byl zdrojem metafory označující nejen lidský somatismus – člověk, jenž takzvaně *snědl havrana*, měl černou **plet'** (Zaorálek 1947). Pozitivní konotace se pojily s jiným lidským somatismem: osoba s *vlasý jako havran* nebo zkráceně *havraními vlasý* měla **kadeře** sytě černé a lesklé (Mrhačová 1999). Není bez zajímavosti, že v pohádkách a pověstech se zmiňované syntagma objevuje nejen při popisu vzhledu krásných lidských dívek, ale i nadpřirozených ženských bytostí. Analogicky k popisu barvy vlasů, tedy ochlupení na lidské hlavě, se přirovnání *jako havran* užívalo také v případě zvířecího somatismu – **srsti**, konkrétně koňské. Kulturní ustálenost krkavcovitých (zejm. havrana a vrány) jakožto symbolů černé barvy dokládá též substantivum *vráník* nebo adjektivum *vráný* pro vystižení černé barvy srsti koní, jež se užívají nepochybně častěji, zatímco havran je úžeji spjat s barvou vlasů. Specifičnost přirovnání *jako havran* tkví v jeho užití pro charakteristiku kvalitativně podobných lidských (vlasý) a zvířecích (srst) somatismů, pro něž však v češtině v rámci opozice *my versus ti druzí* bylo vytvořeno odlišné lexikum (srov. Saicová Římalová 2020).

### 8. 3. Chování zvířete

**Hlasové projevy** havrana se vystihovaly slovesy **krákat**, *krkat*, *krákorat* a *kvákat* (Kott, 1878). Kombinace hlásek *k* a *r* v prvních třech slovesech vytváří nelibozvuk, imitující komunikaci havranů ve skutečnosti. Ornitologická nomenklatura řadí tento ptačí rod do řádu tzv. pěvců. Běžná zkušenost se však s vědou v otázce hodnocení zpěvu havrana rozchází – zvuky, jež tento pták vydává, nejsou příjemné, jejich poslech nepůsobí člověku potěšení, a proto jej nepovažuje za zpěvného ptáka. Odmítnutí havrana coby pěvce se ve vztahu k němu projevuje absencí deverbativa *zpěv* a sloves *zpěv* vyjadřujících. V tomto aspektu nenaplnuje havran představu prototypického ptáka, jemuž je naopak příjemný

hlasový projev vlastní (srov. Šťastná 2012). Havranův silný nelibozvučný hlas byl v českém (a slovanském) prostředí zpravidla považován za **zlověstný** (srov. Bechyňová et al. 2009). Havran třikrát krákorající nad někým nebo ve snu krákající či **letící** přes dům oznamoval blížící se nepříjemnosti a zlé zvěsti (Pejml 1941; Klempera 1990). Varovného, chraplavého hlasu tohoto ptáka nedbal vladyka Ctírad v pověsti *Dívčí válka* a spolu s celou družinou zaplatil svou neopatrnost životem (Jirásek 1940). Z křiku havrana se také usuzovalo, jaké bude **počasí**. Když se havrani probouzeli časně ráno a krákali více než obvykle, mělo pršet nebo sněžit. Další pranostika spojená s těmito ptáky se namísto počasí zaobírala zemědělstvím: *je-li na sv. Jiří žito tak vysoké, že se v něm havrani ukryjí, bude prý veliká úroda* (Košťál 1895).

Na rozdíl od čápa či kukačky se tažnost havranů v pranostikách neprojevuje – nejspíše proto, že k citelné nepřítomnosti **hejn** havranů v krajině vlivem bezprostřední výměny tuzemských ptáků se severskými nedocházelo (srov. Šťastný et al., 2011). Nestálost tohoto druhu však nezůstala nepovšimnuta, jak dokládá frazém *usedlý co havran na topoli*, vztahující se k člověku bez stálého bydliště nebo k dlužníkovi, o jehož schopnosti či ochotě navrátit zapůjčené peníze panují pochybnosti (Zaorálek 1947). Špatnou zkušenost se spolehlivostí havrana vyjadřuje zvláště biblický frazém *zůstal tam co havran Noehův*, vycházející z příběhu o potopě světa a vyjadřující, že se dotyčný odněkud nevrací nebo že někde uvízl (Zaorálek 1947). V křesťanské symbolice se pod vlivem tohoto příběhu stal havran „symbolem člověka, který nechce opustit světské rozkoše“ (Royt & Šedinová 1998, s. 123).

Příčinou havranovy zrady, již se provinil vůči Noemově arše, je interkulturně sdílená představa o jeho **mrchožroutství**. V již připomínané pověsti o *Dívčí válce* svolávali havrani své druhy k hodování na tělech padlých Ctíradových mužů (Jirásek 1940). Mrtvolám, na nichž se *pasou*, vyklovají prý havrani nejprve oči (Flajšhans 2013). Obraz krutosti a neúcty k mrtvým lidem vznikl **v důsledku záměny** s podobným krkavcem, který mršiny všeho druhu skutečně hojně vyhledává. Havranova potrava se oproti tomu skládá nejen z živočišné, ale i rostlinné složky: z živočichů převládá hmyz a drobní hlodavci, z rostlin potom obilí (Šťastný et al. 2011). Představa havrana přilétajícího na popraviště a bitevní pole se však v evropském kulturním kontextu zakořenila natolik hluboce, že havran byl řazen k nečistým zvířatům a pokládán za symbol hříchu a

pohanství (Půtová 2010). Poněkud ironicky vzhledem v kontextu řečeného vyznívá havranova role v písni *Svatba dudkova* (Erben 1864, s. 346):

*Krkavec je oddával,  
jestřáb za svědka stál,  
že nejsou žádný přátelé,  
všem se zakazoval.*

*Havran byl za kuchaře,  
ten jim oběd strojil,  
však ho všickni poznají,  
kterak se začernil.*

Lze předpokládat, že černá barva a mrchožroutství zásadně ovlivnily podobu havranova hesla ve snáři, obsahujícího takřka výhradně **negativní hodnoty** vitální (*smrt, nemoc*), materiálně-existenční (*lakota, peníze nemající dlouhého trvání*) i morální (*krádež a trest*). Základní opozice *radostná – smutná budoucnost* se zde realizuje značně nerovnoměrně, pozitivní hodnoty jsou zastoupeny *osvobozením* a celkovým *zlepšením životní situace*, ale to pouze za předpokladu, že ve snu dojde k uzavření havrana do klece nebo k jeho zabití (Klempera 1990). Přemožení havrana se tak v rovině symbolického významu rovná přemožení zla.

#### 8. 4. Souvislost zvířete se člověkem

V dřívějších představách nabýval havran **démonických** rozměrů. Byl považován za zlého ptáka – *zlý havran, zlé vejce, zlý strom, zlé ovoce* (Jungmann 1835) – a věřilo se, že jeho podobu na sebe bere zlý duch a způsobuje mor a nemoci skotu (Košťál 1895). V havrana se také na útěku proměnil **černokněžník** z pohádky *Dlouhý, široký a bystrozraký* (Erben 1976). Metamorfóza do podoby tohoto ptáka se ovšem v prozaickém folkloru zpravidla děje bez souhlasu proměňované osoby, ojedinelé i zvířete – např. v pověsti *Hradní havran* (Linhart 2000) nebo *Zakletý princ* (Horyna 1980) proklel otec ve zlosti svého nezdárného syna. *Necht' je havranů(m) strýc!* prohlašovalo se o tom, komu se přálo špatného konce (Kott 1878). Dnes by se řeklo: *Ať ho vezme čert!* V křesťanském uspořádání světa bylo havranovi přiřčeno místo právě po boku čerta, a ocitl se tak v základním protikladu *bůh – ďábel* na straně stojící člověku úklady. Němec (1994) popsal odraz křesťanského modelu světa v jazyce s pomocí soustavy opozitních kategorií – v kategorii lidí

představuje tedy havran **hříšníka**, v kategorii dějů **smrt** a v kategorii místní **peklo**. Takové rozdělení snad lépe vynikne na příkladu: dle jedné z pověstí proměňuje čert duše samovrahů-oběšenců v havrany a odnáší si je do svého pekelného království (srov. Košťál 1895). Český jazykový obraz čerta rekonstruovala na základě frazeologie Křivancová (2016), ze srovnání s její prací vyplývá, že některé konotace spojené s havranem a čertem se překrývají: český čert je kupříkladu černý, zamračený (k havranově nepřívětivému vzezření přispívá lysé okolí zobáku v dospělosti), **chytrý** (o nedůvtipném člověku se říkalo, že *nesebral havránků všech* (Flajšhans 2013)), pot'ouchlý (havran si prý tropí žerty z dětí chodících tajně trhat hrachové lusky na pole – volá na ně „*Pán, pán!*“, aby je polekal (Pejml 1941)) a **lakomý**.

Čert dovede svoje havraní služebníky spolu s dalšími ďábelskými přízraky vyvolat záměrně, tuto dovednost člověk postrádá, avšak za pomoci kouzelných knih se i jemu daří havrany v pověstech vyvolat. Zpravidla se tak ovšem děje nezáměrně. Ve sbírkách regionálních pověstí bylo zaznamenáno několik variant téže pověsti vyprávějící o zvědavých dětech, jejichž otec má v držení kouzelnou knihu, kterou jednoho dne ponechá doma volně přístupnou a děti si ji potají prohlížejí. Přeslabikují přitom několik slov, načež oknem počnou do světnice létat krákorající havrani. Pověsti se v různých aspektech odlišují, jejich společným rysem je však akt útočení havranů na děti **ostrými zobáky** (srov. Cibula 1997; Hulpach 2003; Mikolášek 1987; Patočka 1987). Takové zpodobnění havrana naznačuje, že byl pokládán za **tvora člověku** potenciálně **nebezpečného**. Nedoporučovalo se proto konzumovat jeho maso ani srdce, opovážlivce, který by tak přeci jen učinil, by postihla těžká nemoc nebo by se stal zlým člověkem (dle jiné pověry by se naopak dožil sta let) (Košťál 1985).

## Závěr

Bakalářská práce se věnovala zkoumání jazykových obrazů čtyř kulturně významných ptačích rodů: čápa, havrana, holuba a kukačky. Cílem práce bylo nejen rekonstruovat české tradiční obrazy těchto ptáků, ale také je navzájem komparovat se záměrem zjistit, kterým z životních projevů ptáků přikládali lidé zvláštní význam a které naopak opomíjeli. Teoreticky práce vycházela z lublinské kognitivní etnolingvistiky a na ni navazující české větve etnolingvistiky, stěžejní pro ni byla zejména teorie jazykového obrazu světa. Materiál pro analýzu a následnou rekonstrukci jazykových obrazů byl získán excerpcí ze slovníků výkladových, věcných a synonymických, etymologických a frazeologických. Z lidové slovesnosti se pak jednalo o sbírky písní, pohádek, pověstí, pranostik, ale také o snář a sbírky pověr. Při analýze jazykového materiálu se přihlíželo nejen k lingvistickým poznatkům, ale též k poznatkům české etnografie a tam, kde vyvstala potřeba konfrontovat laické představy o ptácích s vědeckými, se přihlíželo také k poznatkům ornitologickým. Ke vztahu naivního a vědeckého obrazu světa se vyjadřovala kapitola věnovaná ptákům ve vědeckém obrazu světa, tematizující vliv lidových jmen na tvorbu českého vědeckého názvosloví ptáků.

Jazykové obrazy zkoumaných rodů byly rekonstruovány s oporou o strukturu, již v českém prostředí navrhla Šťastná (2015, 2017). Data získaná excerpcí se proto třídila do **čtyř základních domén**: „místo, kde zvíře žije“, „fyzické vlastnosti zvířete“, „chování zvířete“ a „souvislost zvířete se člověkem“. Pro doménu „místo, kde zvíře žije“ bylo ve 4. kapitole věnované metodologii navrženo nové uspořádání subdomén: „přirozené prostředí“, „synantropní prostředí“ a „chovná zařízení“. *Synantropním prostředím* je míněno prostředí stvořené člověkem, jehož primárním účelem nebylo poskytnout nedomestikovaným živočichům místo k životu, avšak oni je přes to s tímto záměrem využívají. Podnět pro vznesení návrhu revize užité struktury jazykového obrazu vzešel z analýzy obrazu čápa, který tradičně využívá střechy či komíny různých budov k hnízdění (obdobně je tomu v současnosti např. v případě zdivočelých holubů domácích ve městech). Subdoméně *chovná zařízení* potom vyhovuje např. holubník jako místo zbudované pro chov domácích holubů.

Pro analýzu byli vybráni zástupci čtyř rozdílných ptačích řádů: **čáp, havran, holub a kukačka**. Jazykové obrazy těchto zástupců ukázaly, že se jedná o ptáky vizuálně či akusticky nápadné a vyskytující se v těsné blízkosti člověka (dům, holubník), anebo



v místech, kde lidé dříve trávili množství času prací (pole, louka, les). Častý kontakt s lidmi přispěl k všeobecné známosti těchto ptáků, propisující se do žánrů lidové slovesnosti a posléze též do slovníků. Vybraní zástupci byli porovnáváni s českou představou prototypického ptáka, kterou dříve popsala v rámci své bakalářské práce Šťastná (2012). Analyzované rody ptáků se vyznačují **různou mírou nenaplnění prototypu**. Žádný ze zkoumaných ptáků není drobný, jejich **velikost** byla klasifikována s oporou o Wierzbicka (1985) jako a) zvířata, která člověk uchopí oběma rukama a vejdu se mu do náruče (havran, holub, kukačka) a b) velké zvíře, které však není větší než člověk (čáp). Dalším aspektem, jenž rody nenaplnují, je **zpěv**. Zpěv charakterizuje SSČ jako „příjemné zvuky vydávané některými ptáky“, definice v SSJČ je velmi podobná: „melodické zvuky vydávané některými ptáky“. Poněkud vágní vymezení významu „zpěv“ pojící se s rysem subjektivity činilo klasifikaci některých ptáků v tomto ohledu obtížnou. Definice zpěvu uvedená v Šťastný et al. (2016) zní: „Zpěv se skládá z určitých strof, sestávajících z řady buď různých, nebo opakovaných motivů.“ Hlasy holuba a kukačky libozvučnost nepostrádají, avšak bakalářská práce přes to holuba a kukačku hodnotí s ohledem na systematiku ptáků jako ne-pěvce. Naopak v případě čápa nelze hovořit o zpěvu z důvodu chybějícího hlasového ústrojí (syrinxu), zvuky vydávané čápem jsou tedy převážně mechanického původu. Havran disponuje syrinxem, avšak jeho hlasový projev (krákání) je hodnocen jako velmi nelibozvučný. Šťastná (2012) ve výčtu typických vlastností ptáků zmiňuje mimo jiné sdružování se do **hejn** – čáp ani kukačka tak nečiní. Kukačka nevyhovuje prototypu v řadě aspektů (není drobná, nezpívá ani netvoří hejna), zásadní je ovšem její narušování stereotypní představy hnízdního chování ptáků (kukačka si nestaví **hnízdo** a o její potomky se starají nedobrovolní pěstouni), vnímaného jinak pro lidský svět jako příkladné. Tato její vlastnost byla shledávána neetickou, což se projevilo v rámci realizace opozice lidské – zvířecí: *kukačkou* se označovala buď matka nestarající se o své děti, nebo dítě nemanželského původu.

Výchozím předpokladem práce bylo, že v tradičním (naivním) obrazu světa bude ve vztahu k ptákům ze tří možných přístupů (estetický, duchovní a pragmatický) převládat přístup pragmatický, zatímco **estetické hledisko** bude **upořádáno**. Hypotézu se podařilo potvrdit – ovšem zajisté zde sehrál významnou roli výběr zkoumaných ptačích rodů, nenaplnujících prototyp v aspektu zpěvu. Vzhledu se pak příkládala estetická hodnota pouze v případě havrana, což se projevilo v rámci opozice lidské – zvířecí kladně konotovanými *havraními vlasy*. **Pragmatické hledisko** se ukázalo být úzce provázáno

s hlediskem **duchovním**. Přirozená kategorizace dělí zkoumané zástupce ptáků do dvou základních skupin všem ostatním nadřazeným – rozlišuje **ptáky dobré** a **ptáky zlé**. Ptáci negativně vnímaní byli **ekonomickými škůdci** (holub požíral polní plodiny, kukačka se měla údajně proměňovat v dravého ptáka a působit škody na drůbeži) nebo tvory člověku potenciálně **nebezpečnými fyzicky** (havran by za určitých okolností mohl zaútočit svým ostrým zobákem), avšak současně plnili roli **zvěstovatelů neštěstí** (čáp za jistých okolností zvěstoval smrt, chudobu či požár; z kukání kukačky se předvídala blížící se smrt nebo časově velmi vzdálená svatba; chování havrana naznačovalo například budoucí smrt oběšením), případně byli v dřívějších představách lidem **nebezpeční podmíněně** (čápi měli údajně způsobit požár stavení tomu, kdo by jim zničil hnízdo, havrani se v pověstech zjevovali při čtení kouzelné knihy a čtenáře napadli). Ptáci pozitivně vnímaní byli naopak **ekonomicky prospěšní fakticky** (chov domácích holubů) **či domněle** (čáp přinášel bohatství a jeho hnízdo na střeše mělo ochraňovat stavení před požárem) a v dřívějších představách **zvěstovali štěstí** (v případě čápa se jednalo o „přinášení“ jara a potomků; spatření holuba během svatby mělo novomanželům zaručovat budoucí šťastné manželství; kukačka obdobně jako čáp „přinášela“ jaro a současně člověku odpočítávala roky do svatby a do konce života; v případě havrana nosilo štěstí pouze jeho přemožení ve snu). Vybraní ptáci zastávali v minulosti významnou **symbolickou úlohu** v cyklicky opakující se **každodennosti**, ale též v lineárně plynoucí **osobní historii jednotlivců**.

**Propojení pragmatického hlediska**, soustředěného na faktickou (ne)bezpečnost a (ne)prospěšnost ptáků, **s duchovním** hlediskem, naplňujícím představu o ptácích symbolickým významem, tedy bylo **určujícím pro podobu postojů**, které lidé k ptákům v minulosti zaujímal. V těchto postojích se promísilo předkřesťanské magické myšlení s křesťanským modelem světa, zejména pak s jeho koncepcí posmrtného života. Jednotliví ptáci byli různou měrou spojováni se **zásadními okamžiky** lidského pozemského **života** a také s okamžikem jeho opouštění a vstupováním do jiné roviny bytí. S plodností a posléze i **s počátkem životní cesty**, tedy s narozením, se pojil čáp. Pohyb tohoto ptáka v okolí lidských stavení předznamenával blížící se porod (*už okolo nich létá čáp*) a příchod potomka (*přiletěl k nim čáp*). Novorozence čáp symbolicky přinášel do domu, ztělesňoval tak ve své roli přírodu, z níž je člověk po narození vydělován procesem enkulturace. Současně se čáp pojil s novou životní etapou, nastávající po příchodu dítěte – **s rodičovstvím**. Z chování čápa se také usuzovalo, kdy budou námluvy či sňatek. **Párový intimní život** symbolizoval zejména holub. Spojování holuba **s láskou** vyrůstalo

z pozorování dvoření nafukujících se holubích samců mírným holubicím, jež s nimi posléze tvořily páry. Holubi a holubice proto byli v lidových písních metaforami pro mládence a dívky, mezi nimiž vznikal, existoval či zanikal romantický cit. Mírumilovnost soužití těchto ptáků zosobňovala ideální představu soužití muže a ženy po svatbě. Na případnou nevěru měla upozorňovat antropomorfovaná kukačka nadaná darem řeči. Kukačka, jak bylo již zmíněno, představovala zavrženíhodný model **rodičovství**; potřeba vysvětlit kukaččino neobvyklé chování se potom opírala o křesťanskou věrouku a představu o uspořádání světa. Ke **smrti** se symbolicky vztahují všichni zkoumaní ptáci, největší měrou však holub a havran. V holuba či havrana se po smrti člověka měla proměnit duše, osvobozená z pout fyzického těla. V závislosti na tom, zda zesnulý jedinec prožil ctnostný nebo naopak hříšný život, brala na sebe duše podobu jednoho ze zmiňovaných ptáků. Metamorfóza se ovšem v případě havrana a holuba netýkala pouze duše, v prozaickém folkloru se objevuje i proměna živého člověka v tyto ptáky. Zpravidla se jedná o metamorfózu nedobrovolnou, tedy prokletí, řidčeji ale také o proměnu dobrovolnou.

Antropocentrický postoj k přírodě a světu vůbec se u zkoumaných ptáků projevuje nejen v poslední doméně („souvislost zvířete se člověkem“), ale i ve všech doménách předcházejících, jež jsou tak navzájem prostupné. Specifikem jazykového obrazu světa je jeho **selektivita**, některým z životních projevů ptáků proto věnuje přirozený jazyk pozornost větší a jiným naopak menší či vůbec žádnou. U čápa se pozornost soustředila k jeho dlouhým nohám a způsobu chůze, u holuba se jednalo o údajnou nekonfliktnost jeho povahy, o hlasový projev a o jeho intelekt, u kukačky byla stěžejní hnízdní biologie a hlasový projev, u havrana pak zejména jeho vzhled. Většina ze zmiňovaných charakteristik se promítla do opozice **lidské – zvířecí**. Opomíjená naopak byla například vizuální rozdílnost mezi pohlavími, což bylo v případě analyzovaných rodů zapříčiněno jejich nevýrazným pohlavním dimorfismem; k rozlišování mezi holubem a holubicí patrně vedlo jejich nápadné párové chování spíše nežli odlišnosti vzhledu. Rozmnožování pak bylo tematizováno jen u čápa a kukačky.

Jako obtížné se ukázalo uchopení subdomény „chování typické pro daný druh,“ jejíž popis obsažený ve výchozích pracích neposkytl prováděné analýze dostatečné teoretické zázemí. Vzhledem ke zmiňované prostupnosti domén se „chování typické pro daný druh“ jeví jako subdoména takřka nadbytečná, jelikož údaje, jež by měla obsahovat, jsou zpravidla zahrnuty v subdoménách předcházejících. Kupříkladu *nafukuje se jako žába*

řadí Šťastná (2015) k chování typickému pro daný druh, avšak toto chování souvisí se „zvuky, které zvíře vydává“ nebo s „velikostí zvířete“ a „vzhledem zvířete“ v případě obranného mechanismu uplatňovaného vůči predátorům. Současně se jedná o přirovnání činnosti člověka k činnosti zvířecí, tudíž odpovídající doménou je také „souvislost se člověkem.“

Zkoumání dalších jazykových obrazů zvířat by mohlo revize domén, navrhované touto prací, zpřesnit nebo naopak vyvrátit. Navazující zkoumání jazykových obrazů volně žijících ptáků by také mohlo přispět k hlubšímu porozumění vnímání a hodnocení ptáků v minulosti, např. ve vztahu ke konceptualizaci plynutí času. Přestože byl výběr ptačích rodů relativně pestrý, stranou analýzy zůstaly některé ptačí řády (dravci, sovy aj.) a také druhy blížící se prototypické představě ptáka. Jejich studium, podepřené ještě větším množstvím pramenů, by s pomocí metod kognitivní etnolingvistiky mohlo přinést další zajímavá zjištění o proměnách postojů lidí k ptákům a k přírodě v širokém smyslu slova.

## Literatura

BARTMIŃSKI, Jerzy. *Słownik stereotypów i symboli ludowych*. Tom I – Kosmos. Lublin, 1997, 1999. ISBN 83-227-1377-0.

BARTMIŃSKI, Jerzy. *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. 1. Praha: Univerzita Karlova v Praze, nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-2883-7.

BECHYŇOVÁ, Věnceslava, ČERNÝ, Marcel a KALETA, Petr (ed.). *Slovanské bájesloví*. 1. Slovanský ústav AV ČR, 2009. ISBN 978-80-86420-37-0.

CEPÁK, Jaroslav; KLVÁŇA, Petr; ŠKOPEK, Jaroslav; SCHRÖPFER, Libor; JELÍNEK, Miroslav et al. *Atlas migrace ptáků České a Slovenské republiky: Czech and Slovak bird migration atlas*. Praha: Aventinum, 2008. ISBN 978-80-86858-87-6.

ČERNÝ, Walter. Dějiny našeho ornitologického názvosloví. In: KLŮZ, Zdeněk. *Naše ptactvo v lidovém názvosloví a vědecké terminologii*. 1. Státní zemědělské nakladatelství, 1977, s. 7-16.

ČERNÝ, Walter. *Ptáci*. Vyd. 2. Průvodce přírodou (Aventinum). Praha: Aventinum, 1997. ISBN 80-715-1008-4.

DUNGEL, Jan; HUDEC, Karel a ŠŤASTNÝ, Karel. *Atlas ptáků České a Slovenské republiky*. 3., aktualizované vydání. Atlas (Academia). Praha: Academia, 2021. ISBN 978-80-200-3189-1.

FIALOVÁ KARPENKOVÁ, Zuzana. *České názvy ptáků z etymologického a slovtvorného hlediska*. Diplomová práce, vedoucí Rejzek, Jiří. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2006.

FLAJŠHANS, Václav. Ptačí jména a náš slovník. *Naše řeč*. 1940, roč. 24, č. 7, s. 193-201.

GAISLER, Jiří a ZIMA, Jan. *Zoologie obratlovců*. Vyd. 2., přeprac. Praha: Academia, 2007. ISBN 978-80-200-1484-9.

GREGORCZYKOWA, R. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Wyd. 3, popr. i rozsz. Warszawa, 2001. ISBN 83-01-13335-X.

HLADKÁ, Zdeňka. *Přenesená pojmenování rostlin v českých dialektech: k sémantickému tvoření lexikálních jednotek v nářečích*. V Brně: Masarykova univerzita, 2000. ISBN 8021022906. Dostupné také z: <https://hdl.handle.net/11222.digilib/103821>.

HUDEC, Karel; ČERNÝ, Walter a BÁRTA, Dan. *Fauna ČSSR, Sv. 21, Díl 2: Ptáci*. Praha: Academia, 1977.

HUDEC, Karel; ČAPEK, Miroslav; HANÁK, František; KLIMEŠ, Jiří a PAVÍZA, Roman. *Soustava a české názvosloví ptáků světa: World bird species: checklist: scientific and Czech names*. Knihovna MOS. Přerov: Muzeum Komenského v Přerově, 2003. ISBN 80-239-2210-6.

- HUDEEC, Karel. Stabilita a změny českých vědeckých jmen ptáků. Online. *Zprávy MOS*. 2011, roč. 69, s. 30-45. Dostupné z: <https://disk.cpilot.cz/muzeum-komenskeho/2021/01/AXdOQv5ZIQjV7UfXsBJI.pdf>. [cit. 2024-03-31].
- HUDEEC, Karel. *Ptáci v českém životě a kultuře*. Praha: Academia, 2017. ISBN 978-80-2002-628-6.
- CHRISTOU, Anna. *Žena v českém tradičním obrazu světa: etnolingvistická studie*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2020. ISBN 978-80-7308-960-3.
- JELÍNEK Milan a VEPŘEK, Jarmil (2017): METONYMIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/METONYMIE> (poslední přístup: 30. 1. 2024)
- JUSTOŇ, Zdeněk a WOLF, Josef. *Antropomorfismus*. Online. Sociologická encyklopedie. 2017. Dostupné z: <https://encyklopedie.soc.cas.cz/w/Antropomorfismus>. [cit. 2023-12-15].
- KAJFOSZ, Jan. Pranostika jako relikv magického obrazu světa. *Kuděj*. 2006, roč. 8, č. 2, s. 22-34. ISSN 1211-8109.
- KLEJDUS, Julius. Havraní kolonie na jihu Moravy. Online. *Živa*. 2007, č. 2, s. 83-84. Dostupné z: <https://ziva.avcr.cz/files/ziva/pdf/havrani-kolonie-na-jihu-moravy.pdf>. [cit. 2024-04-21].
- KLŮZ, Zdeněk. *Naše ptactvo v lidovém názvosloví a vědecké terminologii*. 1. SZN - Státní zemědělské nakladatelství, 1977.
- KOLIBÁČ, Jiří; HUDEC, Karel; LAŠTŮVKA, Zdeněk a PEŇÁZ, Milan. *Příroda České republiky: průvodce faunou*. Druhé, upravené a doplněné vydání. Praha: Academia, 2019. ISBN 978-80-200-2993-5.
- KOPIŠŤOVÁ, Kateřina. *Výzkum názvů a konceptualizace ptáků v českém jazyce (jazykový obraz vybraných ptáků v češtině)*. Bakalářská práce. Hradec Králové: Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka a literatury, 2016.
- KŘIVANCOVÁ, Michaela. Čertovský guláš – druhá část (obraz čerta v české frazeologii). Online. *Lingua viva*. 2016, roč. 12, č. 22, s. 34-45. Dostupné z: [https://www.pf.jcu.cz/images/PF/veda-vyzkum/lingua-viva/download/LV22\\_2016.pdf](https://www.pf.jcu.cz/images/PF/veda-vyzkum/lingua-viva/download/LV22_2016.pdf). [cit. 2024-04-08].
- LAKOFF, George a LUKEŠ, Dominik. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Paprsek, 11. sv. Praha: Triáda, 2006. ISBN 80-86138-78-X.
- LAKOFF, George a JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Vyd. 2. Teoretická knihovna, sv. 3. Brno: Host, 2014. ISBN 978-80-7491-152-1.
- LAVIČKA, David. *Pojmenovací mechanismy v české a francouzské ornitologické nomenklatuře*. Magisterská diplomová práce. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci Filozofická fakulta - Katedra bohemistiky, 2021.

LURKER, Manfred. *Slovník biblických obrazů a symbolů*. Praha: Vyšehrad, 1999. ISBN 80-702-1254-3.

MAŠEK, Filip. *Had v českém obrazu světa. Etnolingvistická studie*. Bakalářská práce, vedoucí Vaňková, Irena. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav české literatury a komparatistiky, 2019.

MLÍKOVSKÝ, Jiří. Úvod do historické ornitologie. Online. *Sylvia*. 2009, roč. 45, č. 1, s. 39–50. Dostupné z: [https://oldcso.birdlife.cz/www.cso.cz/wpimages/other/sylvia45\\_2Mlikovsky.pdf](https://oldcso.birdlife.cz/www.cso.cz/wpimages/other/sylvia45_2Mlikovsky.pdf). [cit. 2024-04-13].

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Narození a smrt v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2004. ISBN 80-702-1397-3.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. *Namlouvání, láska a svatba v české lidové kultuře*. Praha: Vyšehrad, 2012. ISBN 978-80-7429-238-5.

NAVRÁTILOVÁ, Alexandra. Zoomorfni symbolika v milostných vztazích. In: *Zoomorfni tematika v lidové tradici*. 1. Slovákcké muzeum v Uherském Hradišti, 2013, s. 90-102. ISBN 978-80-87671-07-8.

NIEBRZEGOWSKA-BARTMIŃSKA, Stanisława. Konstitutivní hodnoty polského lidového snáře. Online. *Slovo a slovesnost*. 2010, roč. 71, č. 4, s. 310–316. Dostupné z: <https://asjournals.lib.cas.cz/slovoaslovesnost/article/uuid:f1c690b4-8f98-4449-ba22-c395679fe434>. [cit. 2024-04-12].

NĚMEC, Igor. Odras předkřesťanského a křesťanského modelu světa v jazyce. Online. *Slovo a slovesnost*. 1994, roč. 55, č. 4, s. 263-269. Dostupné z: <http://sas.ujc.cas.cz/archiv.php?lang=en&art=3597>. [cit. 2024-04-14].

PACOVSKÁ, Jasňa; NEBESKÁ, Iva; RÖHRICH, Alex a VAŇKOVÁ, Irena. *Škola jako místo radosti z přemýšlení o jazyce: pedagogický pohled na kognitivní a kulturní aspekty jazyka*. Praha: Akropolis, 2021. ISBN 978-80-7470-400-0.

PAPÁČEK, Miroslav; MATĚNOVÁ, Vlasta; MATĚNA, Josef a SOLDÁN, Tomáš. *Zoologie*. 3. upr. vyd. Praha: Scientia, 2000. ISBN 80-718-3203-0.

PAULŮ, Aneta. *Jazykový obraz vlka v českém jazyce*. Bakalářská práce. Liberec: Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra českého jazyka a literatury, 2022.

PIEKARCZYK, Dorota. Jazyková kategorizace květin a pojetí tohoto fragmentu skutečnosti ve vědě. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky*. 1. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2007, s. 45-57. ISBN 978-80-7308-212-3.

PROFANTOVÁ, Nad'a a PROFANT, Martin. *Encyklopedie slovanských bohů a mýtů*. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-727-7011-X.

PŮTOVÁ, Barbora. Havran jako kulturní fenomén. Online. *Anthropologia integra*. 2010, roč. 1, č. 1, s. 43-56. Dostupné

z: [https://journals.muni.cz/anthropologia\\_integra/article/view/1733/1361](https://journals.muni.cz/anthropologia_integra/article/view/1733/1361). [cit. 2024-04-14].

ROSYPAL, Stanislav. *Fylogeneze, systém a biologie organismů*. Učebnice pro vysoké školy (Státní pedagogické nakladatelství). Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992. ISBN 80-042-2815-1.

ROYT, Jan a ŠEDINOVÁ, Hana. *Slovník symbolů: kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta, 1998. ISBN 80-204-0740-5.

SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie. Vlasy, chlupy a další ne-vlasy v současné češtině: opozice my versus ti druzí. In: *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky. III., Tělo a tělesnost v jazykových a kulturních konceptualizacích*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2020, s. 155-162. ISBN 978-80-7671-007-8.

ŠMILAUER, Vladimír. Jak se vyvíjelo české názvosloví zoologické. *Naše řeč*. 1940, roč. 24, č. 5-6, s. 129-138.

ŠTASTNÁ, Lucie. *Ptáci ve frazeologických přirovnáních. Příspěvek k českému jazykovému obrazu světa*. Bakalářská práce, vedoucí Vaňková, Irena. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2012.

ŠTASTNÁ, Lucie. *Opozice "člověk - zvíře" v jazyce. Příspěvek k českému jazykovému obrazu světa*. Diplomová práce, vedoucí Vaňková, Irena. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českého jazyka a teorie komunikace, 2015.

ŠTASTNÁ, Lucie. Opozice člověk – zvíře v češtině. In: *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky*. 1. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2017, s. 156-164. ISBN 978-80-7308-727-2.

ŠTASTNÁ, Lucie. Křídla, pera a peří jako zvláštní části (nejen) ptačího těla. In: *Horizonty kognitivně-kulturní lingvistiky. III., Tělo a tělesnost v jazykových a kulturních konceptualizacích*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2020, s. 163-176. ISBN 978-80-7671-007-8.

ŠTASTNÝ, Karel a HUDEC, Karel a kolektiv. *Ptáci 2/II Fauna ČR*. 2. Academia, 2005. ISBN 80-200-1114-5.

ŠTASTNÝ, Karel a HUDEC, Karel a kolektiv. *Ptáci 3/II Fauna ČR*. 2. Academia, 2011. ISBN 978-80-200-1834-2.

ŠTASTNÝ, Karel; HUDEC, Karel; CEPÁK, Jaroslav; ČIHÁK, Kamil; HONZA, Marcel et al. *Ptáci 1: Aves*. 3., přepracované a doplněné vydání. Fauna ČR. Praha: Academia, 2016. ISBN 978-80-200-2575-3.

TOKARSKI, R. *Słownictwo jako interpretacja świata*. In *Encyklopedia kultury polskiej XX wieku*. T. 2. Wrocław, 1993. ISBN 83-7044-062-2.

VAN GENNEP, Arnold. *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Mythologie. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-710-6178-6.



VAŇKOVÁ, Irena. Pěkný ptáček: poznámky ke kategorizaci a kognitivní definici významu. Online. *Čeština doma a ve světě*. 2003, roč. 11, č. 1-2, s. 51-54. Dostupné z: <https://sites.ff.cuni.cz/ucjtk/wp-content/uploads/sites/57/2015/11/CDS2003-12.pdf>. [cit. 2023-12-28].

VAŇKOVÁ, Irena; NEBESKÁ, Iva; SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie; ŠLÉDROVÁ, Jasňa. *Co na srdci, to na jazyku: kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 6. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0919-3.

VAŇKOVÁ, Irena. *Nádoba plná řeči: (člověk, řeč a přirozený svět)*. Učební texty Univerzity Karlovy v Praze, 11. Praha: Karolinum, 2007a. ISBN 978-80-246-1122-8.

VAŇKOVÁ, Irena. Inspirace z Lublinu. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II.*. Praha: Univerzita Karlova v Praze – Filozofická fakulta, 2007b, s. 9-12. ISBN 978-80-7308-212-3.

VAŇKOVÁ, Irena (2017a): ETNOLINGVISTIKA. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ETNOLINGVISTIKA> (poslední přístup: 12. 11. 2023)

Irena Vaňková (2017b): STEREOTYP. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/STEREOTYP> (poslední přístup: 28. 12. 2023)

VAŇKOVÁ Irena: *Czech concept DOMOV ('home') in the light of linguistic, empirical and text data*. In BARTMIŃSKI Jerzy (ed.): *The Axiological Lexicon of Slavs and Their Neighbours. Vol. 1 – The Concept of HOME*. (English Version. Abridged.) Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2018, s. 65-70. ISBN 978-83-227-9106-6.

VERNER, Michal. *Jazykový obraz jelena v českém jazyce*. Bakalářská práce. Liberec: Technická univerzita v Liberci, Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická, Katedra českého jazyka a literatury, 2022.

VESELOVSKÝ, Zdeněk. *Obecná ornitologie*. Praha: Academia, 2001. ISBN 80-200-0857-8.

WIERZBICKA, A. (1985): *Lexicography and conceptual analysis*. Ann Arbor: Karoma Publishers.

WIERZBICKA, Anna. *Sémantika: elementární a univerzální sémantické jednotky*. Lingvistika (Karolinum). Praha: Karolinum, 2014. ISBN 978-80-246-2289-7.

*Zásady českého zoologického názvosloví*. Online. 2000. Dostupné z: <https://web.natur.cuni.cz/nazv/>. [cit. 2024-03-23].

## Základní prameny

ČELAKOVSKÝ, František. *Mudroslovní národu slovanského ve příslovích*. V Praze: České museum, 1852. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cc1418a0-9417-11dc-88da-000d606f5dc6>

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav (ed.). *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 1, Přírovnání. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8.

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav (ed.). *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 2, Výrazy neslovesné. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8.

ČERMÁK, František, HRONEK, Jiří a MACHAČ, Jaroslav (ed.). *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 3, Výrazy slovesné. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8.

ČERMÁK, František (ed.). *Slovník české frazeologie a idiomatiky*. 4, Výrazy větné. Praha: Leda, 2009. ISBN 978-80-7335-215-8.

ČERVENÁ, Vlasta et al. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. Academia, 2006. ISBN 80-200-1446-2.

ERBEN, Karel Jaromír. *Prostonárodní české písně a říkadla*. Praha: J. Pospíšil, 1864. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:98765ec0-bdef-11dc-b284-000d606f5dc6>

ERBEN, Karel Jaromír a Julius DOLANSKÝ. *Pohádky*. Praha: Československý spisovatel, 1976. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:98003f90-6183-11e3-ac69-005056827e51>

FLAJŠHANS, Václav. *Česká přísloví: sbírka přísloví a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a v Slezsku: přísloví staročeská*. 2., rozš. vyd. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2013. ISBN 978-80-244-3329-5.

HALLER, Jiří. *Český slovník věcný a synonymický*. Praha: SPN, 1969. sv. 1. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:88df0520-f289-11ea-9c2e-005056827e51>

HALLER, Jiří. *Český slovník věcný a synonymický*. Praha: SPN, 1974. sv. 2. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9a981180-f289-11ea-9c2e-005056827e51>

HAVRÁNEK, Bohuslav et al. *Slovník spisovného jazyka českého*. Academia, 1989.

JIRÁSEK, Alois. *Staré pověsti české*. Praha: Jos. R. Vilímecký, 1940. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:a7f2a0b0-5209-11e9-936e-005056827e52>

JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna*. (Knjžecí arcibiskupská knihtiskárna, Josefa wdowa Fetterlowá), 1835. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c3d9c090-8229-11dc-82c3-000d606f5dc6>

JUNGMANN, Josef. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna*. (Knjžecí arcibiskupská knihtiskárna, Josefa wdowa Fetterlowá), 1836. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:3c4aa170-822f-11dc-8e91-000d606f5dc6>

- KLEMPERA, Josef. Český snář. Praha: TJ Bohemians, 1990. ISBN 80-900100-5-9. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9cca9230-3745-11e4-8f64-005056827e52>
- KOŠTÁL, Josef. Ptactvo v názorech, pověrách a zvycích lidu českého. Ve Velkém Meziříčí: Šašek a Frgal, 1895. sv. 1. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:42535330-0ed8-11e5-b269-5ef3fc9bb22f>
- KOTT, František Štěpán. Česko-německý slovník zvláště grammaticko-fraseologický. V Praze: J. Kolář, 1878. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:72748b80-049d-11dd-9172-000d606f5dc6>
- MACHEK, Václav. Etymologický slovník jazyka českého. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1997. ISBN 80-710-6242-1.
- MRHAČOVÁ, Eva. Názvy zvířat v české frazeologii a idiomatice: (tematický frazeologický slovník I). Ostrava: Ostravská univerzita, 1999. ISBN 80-704-2537-7.
- NAHODIL, Otakar a ROBEK, Antonín. České lidové pověry. Praha: Orbis, 1959.
- NĚMCOVÁ, Božena. Pohádky. Praha: Albatros, 1978. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b7cc1f10-2122-11e4-8e0d-005056827e51>
- PEJML, Karel. Český lid ve svých názorech, obyčejích a pověrách. Praha: J.R. Vilímek, 1941. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:ce4be2a0-8643-11e7-b92d-005056827e51>
- Příruční slovník jazyka českého* (1935-1947). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- REJZEK, Jiří. Český etymologický slovník. Třetí vydání (druhé přepracované a rozšířené vydání). Praha: Leda, 2015. ISBN 978-80-7335-393-3.
- SUŠIL, František. Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými. Brno: K. Winiker, 1860. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:811281b0-74e6-11e2-86a5-005056827e52>
- VAŠKŮ, Zdeněk. Velký pranostikon. Dotisk 1. vyd. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0984-1.
- ZAORÁLEK, Jaroslav. Lidová rčení. V Praze: Fr. Borový, 1947. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:3960bef0-84a8-11e2-aa2b-005056827e51>

## Rozšiřující prameny

BARTOŠ, František a Mikoláš ALEŠ. *Naše děti: jejich život v rodině, mezi sebou a v obci, jejich poesie, zábavy, hry i práce společně*. Praha: J. Otto, [1898]. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:41913930-3952-11eb-b577-005056827e52>

BENEŠ TŘEBÍZSKÝ, Václav a Adolf ZÁBRANSKÝ. *Národní pohádky a pověsti*. Praha: Fr. Kosek, 1946. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:8f7844a0-9193-11e2-9142-5ef3fc9bb22f>

BĚLOHLÁVEK, Miloslav a Alena KOENIGSMARKOVÁ. *Plzeňské pověsti a legendy*. Plzeň: Západočes. nakl., 1968. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:360816f0-aac1-11e8-99aa-005056827e51>

BUREŠ, Miloslav a Havlíčkův Brod (Česko). *Zpívající lípa: pověsti a příběhy z Vysočiny*. Havlíčkův Brod: Vysočina, 1969. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e5ba80c0-5edc-11e6-8336-005056827e52>

CIBULA, Václav a Cyril BOUDA. *Pražské pověsti*. Praha: Orbis, 1977. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:77332010-4d4c-11e4-aded-005056827e51>

ČTVRTEK, Václav a Jan KUDLÁČEK. *Nezbedné pověsti*. Praha: Československý spisovatel, 1989. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6c91e840-2020-11e2-9e88-005056827e51>

HEDBÁVNÝ, Miroslav a Vlastimil TOMAN. *Pověsti Třebíčska*. Třebíč: Akcent, 1997. ISBN 80-238-2353-1. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cc52bca0-f6e8-11e8-a5a4-005056827e52>

HORYNA, Václav. *Perly mezi kamením: pověsti, báje, lidové vypravování z východních Čech*. Hradec Králové: Kruh, 1980. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c87645c0-3716-11e4-8e0d-005056827e51>

HULPACH, Vladimír a Miloslav TROUP. *Zlatá kvočna: Báje, pověsti a kronikářské příběhy Českého středohoří*. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1979. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:a1569510-985e-11e2-9a08-005056827e52>

HULPACH, Vladimír. *Báje a pověsti z Čech a Moravy: Královéhradecko*. Praha: Libri, 2003. ISBN 80-7277-189-2. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b72043a0-7561-11e4-9e20-005056827e52>

HYKEL, Cyril, Eva KILIANOVÁ a Zdenka KABÁTOVÁ-TÁBORSKÁ. *O pokladech na Kotouči: pohádky a pověsti ze Štramberka a okolí*. Ostrava: Profil, 1980. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:299e8330-a824-11e3-9d7d-005056827e51>

JURA, František, Oldřich CIHELKA a Jan HORA. *Staré pověsti slezské*. Plzeň: Karel Veselý, 1993. ISBN 80-901439-1-1. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:203c1850-0272-11ed-bd12-005056827e51>

KILIANOVÁ, Eva a Oldřich SIROVÁTKA. *Na Veverí devět věží: pověsti z Brněnska*. Brno: Krajské nakladatelství, 1962. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6ccd3de0-1b28-11e5-8cc8-005056827e52>

- KILIANOVÁ, Eva. Chlapci v zelené hoře: lidové pověsti z Valašska. Brno: Blok, 1978. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:0cc48030-5d78-11e3-ae59-005056827e52>
- KOUDELKOVÁ, Eva, Jarka VAŇOVÁ a Libuše DISMANOVÁ. Pověsti z Liberce a Liberecka. Liberec: Kalendář Liberecka, 2001. ISBN 80-238-7692-9. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c8f8f930-33c5-11e2-adb0-005056827e52>
- KRAMAŘÍK, Jaroslav. Chodské pohádky a pověsti. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, 1956. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:cc82ec80-cf5c-11e3-aec3-005056827e52>
- KRATOCHVÍL, Miloš Václav a Milada MAREŠOVÁ. Báje a pověsti z Čech. Praha: Albatros, 1984. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:65de1670-3afc-11e3-ad71-005056827e52>
- KUDRLIČKA, Vilém a Josef JÍCHA. Šumavské pověsti. Plzeň: Západočeské nakladatelství, 1986. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:c8864ed0-4193-11e3-a020-001018b5eb5c>
- KULDA, Beneš Metod. Moravské národní pohádky, pověsti, obyčeje a pověry.. (Národní kněhtiskárna I.L. Kober), 1875. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:0a0b6ea0-8d25-11dc-a82a-000d606f5dc6>
- KULDA, Beneš Metod. Moravské národní pohádky a pověsti z okolí rožnovského. 1946. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:05db6a20-4ae5-11e5-8851-005056827e51>
- LAZECKÝ, František. Dukátová stařenka: pověsti ze slezského a lašského kraje. Ostrava: Profil, 1983. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9f3ed260-c0a8-11e3-b110-005056827e51>
- LEV, František a Jaroslav ČERNÝ. Jihočeské pověsti. Český Těšín: Agave, 2001. ISBN 80-86160-52-1. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:2db386e0-21df-11e2-89b1-005056827e52>
- LISICKÁ, Helena. Za horama za dolama: pohádky a pověsti z Olomoucka. Ostrava: Profil, 1966. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:eb5cd4b0-7ae0-11e4-8ce5-005056827e52>
- LISICKÁ, Helena. Z českých hradů, zámků a tvrzí: pověsti a zkazky. Praha: Svoboda, 1972. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:3daab140-e79b-11e2-9923-005056827e52>
- LISICKÁ, Helena. Pověsti starých měst: pověsti, zkazky a povídky z Moravy a Slezska. Praha: Albatros, 1981. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:ac03d3e0-0c39-11e6-93aa-005056827e51>
- LINHART, Jan, Martin VÍŠEK, Tomáš LINHART a Jiří KOTYK. Pověsti z Pardubicka a z Hradecka. Český Těšín: Agave, 2000. ISBN 80-86160-43-2. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:ffb9cfd0-4a86-11e7-aac4-005056827e51>
- MIČKALOVÁ, Helena. Co si pamatují Karlovjané: pověsti, legendy a vyprávění z Velkých Karlovic a okolí. Velké Karlovice: Helena Mičkalová, 2001. ISBN 80-238-

7642-2. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e4839450-4061-11e2-9b88-005056827e51>

MIKOLÁŠEK, Vladimír a Jan ČERNÝ. Ďáblův doktor: pověsti z korálového kraje Železnobrodská a Jablonecká. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1987. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:95dfd7c0-54cd-11e2-8888-005056827e51>

MOJŽÍŠ, Antonín. *České národní hádanky*. V Praze: Alojs Hynek, 1899. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:8f34b3e0-7f2b-11dd-a7e9-000d606f5dc6>

OVČAČÍKOVÁ, Alena. Staré pověsti moravské. Olomouc: Poznání, 2001. ISBN 80-902739-7-1. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:2d9cec20-1ecb-11e3-9319-005056827e51>

PAVEL, Josef. Pověsti českých hradů a zámků. V Praze: Levné knihy KMa, 2000b. sv. 2. ISBN 80-86425-26-6. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:f31a5090-a3ab-11e3-9d7d-005056827e51>

PATOČKA, František. Čerti na Ještědu: Pověsti z Liberecka. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1978. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e83f7b40-c0a8-11e3-a99b-005056822549>

POCHOP, Antonín, František BULÁNEK-DLOUHÁN a Miloslav JÁGR. Krakonošova mísa a jiné pohádky a pověsti z horního Pojizeří. Hradec Králové: Kruh, 1984. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:f9151920-3ae8-11e3-ad71-005056827e52>

PRCHAL, Josef a Eva PRCHALOVÁ. Pod Železnými horami: báje, pověsti. Havlíčkův Brod: Krajské nakladatelství, 1958. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:6a1d73d0-781a-11eb-9f97-005056827e51>

PROCHÁZKA, Alois. Pověsti, paměti a příhody z Bučovska, Slavkovska a Vyškovska, První díl. Slavkov u Brna: Okresní učitelská odbočka, 1940. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:ad2617f0-0be3-11ed-8dc2-5ef3fc9bb22f>

RAUVOLF, Josef. Legendy a pověsti staré Šumavy. Praha: Levné knihy KMa, 2002. ISBN 80-7309-060-0. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:d1dbfa50-e7aa-11e6-8010-005056827e51>

SÍLOVÁ, Věra a Jiří ŠKOPEK. Báje a pověsti z Jaroměřska. Jaroměř: Městská knihovna, 2003. ISBN 80-86677-02-8. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:9848c1a0-7561-11e4-b2f6-005056827e51>

SIROVÁTKA, Oldřich. Poslední permoník: české hornické pověsti. Praha: Státní nakladatelství dětské knihy, 1965. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:7081e120-d7d4-11ea-9c41-005056827e52>

SIROVÁTKA, Oldřich, Luděk MAŇÁSEK a Marta ŠRÁMKOVÁ. Šest černých kohoutů: pohádky a pověsti z Velkých Karlovic. Ostrava: Profil, 1986. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:80662270-447f-11e4-aded-005056827e51>

SVĚTLÁ, Karolina, Anežka ČERMÁKOVÁ-SLUKOVÁ, Václav VITINGER a Jan GOTH. Pověsti z Ještěda. V Praze: L. Mazáč, Praha, 1930. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e603e0f0-d2b9-11ed-a76b-005056827e51>

ŠRÁMKOVÁ, Marta, Zdeněk MÉZL a Oldřich SIROVÁTKA. České lidové balady. Praha: Melantrich, 1983. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:e89f6210-c9b1-11e2-b6da-005056827e52>

ŠRÁMKOVÁ, Marta a Oldřich SIROVÁTKA. Pod brněnským hradem: pověsti z Brna. Brno: Blok, 1984. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:fa111f50-1047-11ea-af21-005056827e52>

TICHÝ, František Rut. České pověsti. Praha: B. Kočí, 1921. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:01ac99b0-42da-11e4-8113-005056827e52>

VRBKA, Josef, Eva KILIANOVÁ a Jan PROVAZNÍK. Mlsný hasrman: pověsti a vyprávění z Hané a Malé Hané. Ostrava: Profil, 1970. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:b4dfb890-a844-11e3-b833-005056827e52>

WENIG, Frank. Staré pověsti českomoravské. Praha: V. Šeba, 1931. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:5aa80bdf-4157-4347-a2d7-51dd1fa3fe85>

WENIG, Adolf, Jan WENIG a Viktor VORLÍČEK. V Českém ráji: příroda a lid, památky umění, pověsti a dějinné příběhy. V Praze: L. Mazáč, 1942. Dostupné také z: <https://ndk.cz/uuid/uuid:8c3ba6e0-f776-11e6-8830-005056827e51>